

BÜYÜK DEVLETLERİN DEĞİŞMEYEN MÜCADELE ALANI: ORTADOĞU

The Unchanging Struggle Field of Great Nations: Middle East

Ali Gökçen ÖZDEM*

ÖZET

Ortadoğu; farklı uygarlıkların filizlendiği, değişik kültürlerin birleştiği ve ayrıldığı, gelişmişlikle geri kalmışlığın tüm boyutunun görülebileceği, tarihin her döneminde çatışmaların ve uyuşmazlıkların eksik olmadığı, dünyanın enerji deposu, kısaca iyi, güzel ve çirkin olarak tanımlanabilecek tüm değerleri kendisinde barındıran, Asya'yı Afrika'ya, Akdeniz'i Hint Okyanusuna bağlayan stratejik bölgedir. Ortadoğu'nun coğrafi sınırları, bölgeye tarihi süreçte egemen olan güçlerin stratejik hedeflerine göre değişiklik gösterdiğinden üzerinde tam mutabakat sağlanmamıştır. Ancak Ortadoğu denilince günümüzde yaygın olarak Arap Yarımadası ile İran'ı kapsayan bölge tanımlanmaktadır.

Sanayi devriminden önce, büyük güçlerin enerjiye ihtiyaçları henüz mevcut değilken Ortadoğu hak dinlerinin ortaya çıkış yeri olması nedeniyle büyük devletlerin prestij kazanmak için mücadele ettiği bölge olmuş bu kapsamda Rusya ve Fransa'nın yaratmış olduğu kutsal yerler sorunu, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmıştır. Dönemin diğer iki büyük gücü İngiltere ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun da krize müdahil olması ile kriz 1854-1856 Kırım savaşının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

Bölgenin dünya petrol rezervlerinin büyük kısmını ihtiva etmesi nedeniyle, Büyük Devletlerin mücadelesinin şekli ve şiddeti değişiklik göstermeye başlamıştır. Savaş başlıca mücadele vasıtası olarak kullanılmaya devam edilirken, bunun yanında kominizim, liberalizm, demokrasi, vb. ideolojik argümanlar kullanılarak bölgenin sürekli olarak kaynaması sağlanmıştır. Bu kapsamda Ortadoğu'yu dünyanın aktif volkanı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Bu incelemede daha çok yabancı kaynaklardan istifade edilerek, tarihsel süreç içinde büyük devletlerin Ortadoğu'da kurmaya çalıştıkları hakimiyet ve kullandıkları vasıtalar incelenerek, günümüze ışık tutabilecek sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Osmanlı, Rusya, İngiltere, Fransa, Amerika

---

* Yrd. Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, agozdem23@gmail.com,

ABSTRACT

Middle East; where civilizations blossom, where different cultures combine and separate, where developed and underdeveloped could be seen with all their dimensions, without a lack of disagreements and clashes in every era of history, the world's energy storage; in short, a strategic location sheltering all values considered as beauty and ugly, connecting Asia to Africa, Mediterranean to the Indian Ocean. The geographical boundaries of the Middle East have not been agreed due to the changes in the strategic goals of the dominant powers of the area. However, when Middle East is said, it is extensively defined as the area between Iran and the Arabian Peninsula.

Before the Industrial Revolution, when the energy need has not emerged yet for the Great Powers, since the Middle East was the place of birth of the Abrahamic Religions, the area has faced many conflicts reasoned by the prestige hunger of the Great Powers. Due to this reason, the sacred place problem created by Russia and France has given trouble to the Ottoman Empire in the XIXth century. With the interference of The British and the Austria-Hungary Empire into this crisis, it has become one of the main factors of the Crimean War (1854-1856).

Since the region embracing a major part of the oil reserves, the type and the severity of struggle of the Great Powers has started to change. War has been used as a tool of struggle, apart from the war, by using arguments such as Communism, Liberalism, democracy etc. The region has been constantly kept unstable. In this aspect, it is not wrong to describe the Middle East as an active volcano of the world.

In this research, using the foreign resources mainly, by analyzing the endeavor of dominance and the means used by the Great Nations in the Middle East, the aim is to obtain results which can enlighten today.

Keywords: Middle East, Ottoman, Russia, Britain, France, USA

Giriş

Biran için üç kardeşinizin olduğunu, kardeşlerinizin varlıkları, kültürel zenginlikleri ve konumları itibariyle akrabaların ve arkadaşların hatta hiç alakası olmayanların müdahale ederek, kardeşlerinizi kendi çıkarları için kullandıklarını, kardeşlerinizin aile içlerine müdahale ederek sürekli bir çatışma ortamı yarattıklarını düşünelim. İlaveten onlara ebeveynlik yapmış ve bu uğurda maddi ve manevi birçok kaybınız olmuş, kardeşlerinizin size destek olmadığı gibi zaman zaman düşmanlarınızla birleşip zarar verdiği de olmuştur... Siz, kardeşlerinize şu veya bu haklı gerekçelerle ne olursa olsun bana ne diyebilir misiniz? Onlardan gelen seslere ve çığlıklara kulak tıkayabilir misiniz?

Türkiye dünya üzerinde bulunduğu konum itibariyle Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu olmak üzere üç kardeşe sahiptir. Balkanlar, Kafkaslar

ve Ortadoğu ile birlikte Türkiye; dünya'nın en büyük enerji kaynaklarını barındırması, dünyanın Kara, Hava ve Deniz ulaştırma yollarının kesişme yerini oluşturması, medeniyetlerin beşiğini teşkil etmesi nedeniyle dünyanın merkezini yani "kalpgâhını" oluşturmaktadır. İşte bu nedenle bölge sürekli olarak büyük devletlerin dikkatini çekmiş ve tarihin her döneminde hâkimiyet altına alınmaya çalışılmıştır.

İnsanların kardeşlerini seçme ve/veya değiştirme şanslarının olmadığı gibi gerek genetik gerekse diğer şekillerde bizlere miras kalan sorumluluklar ve yükümlülüklerden kaçma şansı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla akademisyenler bu bilinçle, değil çok yakın bölgelere ilgi duymak, dünyanın neresinde bir şey olsa Türkiye'ye de etki edebilir düşüncesi ile her türlü gelişmelere ilgi duymak ve araştırmalar yaparak siyasilere, politika üretenerlere gerekli bilgi desteğini sağlamalıdır.

Türkiye'ye her anlamda çok yakın fakat bir o kadar da uzak olarak görülen "Ortadoğu"da meydana gelen ve gelebilecek olayların doğrudan Türkiye'nin güvenliği ile ilgili olduğu gerçeğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Olaylara bu perspektiften bakarak bölge ile ilgili derinlemesine araştırmalar yaparak bölgeye yönelik politikaların geliştirilmesine yardımcı olunması bir zorunluluktur. Bu kapsamda çalışmamda, bölgeye hâkim olan ve olmaya çalışan büyük güçlerin takip ettikleri politikalar incelenerek, günümüzde uygulaması gereken politikaların üretilmesine yardımcı olacak sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

Ortadoğu Terimi ve Coğrafi Sınırları

Ortadoğu kavramının ilk defa Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından, Basra Körfezi bölgesini ve bu bölgeye gelen kara ve deniz yollarını kapsayan sınırları tam olarak belli olmayan bölgeyi ifade etmek için kullanıldığı yaygın olarak kabul görmektedir¹. Lord Curzon, Mahan'ın Ortadoğu olarak; Hindistan'ın politik problemlerine ve askeri savunmasına etki edilebilecek, Hindistan sınırına kadar ve buraya yaklaşma yollarını ihtiva eden bölge olarak tanımladığını belirtmiştir².

---

¹ "The middle East, if I may adopt a term which I have not seen...(Ortadoğu, eğer daha önce görmediğim bu terimi uyarlırsam...)" Alfred Thayer Mahan, *"Retrospect and Prospect" (Geçmiş ve Gelecek) "Basra The Persian Gulf and International Relations" (Basra, Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler)*, Little, Brown, and Company, Boston 1902, s. 263

² "The Middle East," that is to say, in those regions of Asia which extend to the borders of India or command the approaches to India, and which are consequently bound up with the problems of Indian political as well as military defence..." Valentine Chirol, *"The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence" (Ortadoğu Sorunu veya Hindistan Savunmasının Bazı Problemleri)*, John Murray, London 1903, s. 5

Hemen bir yıl sonra bir İngiliz Gazeteci olan Valentine Chirol, Ortadoğu tanımına çağın modasına uygun olarak “Sorunlar”ı ekleyerek, Ortadoğu’yu, Doğu sorunundan ayrı tanımlamıştır. Chirol’a göre Ortadoğu sorunu, Yakın Doğu sorununun bir devamı olup, İngiltere’nin Asya’daki hâkimiyetinin devamını sağlayacak tüm hususları içermektedir³.

Tarih boyunca terimler, onu ilk defa meydana çıkaran veya etkin olarak kullananlar tarafından belirlenmiştir. Ortadoğu terimini ilk kullanan Amerikalı Deniz Subay’ı Mahan olmasına rağmen, başlangıçta coğrafi bir kavram olarak ortaya çıkan “Ortadoğu” dönemin en büyük sömürgeci devleti olan İngiltere tarafından Yakın Doğu, Uzak Doğu ile birlikte kullanılarak yaygınlaştırılmıştır. Gerçekten de Doğu tabirini ortaya çıkaran İngiltere, Yakın, Orta ve Uzak Doğu’yu kendisine göre belirlemiş ve dünyaya kabul ettirmiştir⁴.

Ortadoğu kavramı farklı tanımlanıp bu kavramın kapsadığı alanlar için de farklı sınırlar çizilmektedir. Başlangıçta Ortadoğu daha çok Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerle İran ve Afganistan’ı içine alan sahayı ifade etmiştir⁵. Zaman içinde alan genişletilerek, Mısır’dan Basra Körfezine, Türkiye’den İran’a ve Hint Okyanusuna kadar uzatılmıştır. İlave olarak Amerika’nın çıkarları göz önüne alındığında Kuzey Afrika ülkelerinin de bu tanımlama içine olması gerektiği belirtilmiştir⁶.

Ortadoğu’yu daha dar kapsamda tanımlayan araştırmacılar da olmuştur. Buna göre Ortadoğu; Mısır, Türkiye Irak, İran, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Aden Körfezi ve Yemen’den oluşmaktadır⁷. Coğrafi tanımlamaya dil eklenerek tanımlama daha özellikli hale getirilmeye

³ Valentine Chirol, *The Middle East Question*, s. 5

⁴ Mustafa Öztürk, “Ortadoğu (Kavram, Jeopolitik ve Sosyo-ekonomik Durum)”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2003, s. 253

⁵ S. R. Bullard, “*The Middle East, A Political and Economic Survey*”(Ortadoğu. Bir Politik ve Ekonomik İnceleme), London 1958, s.1

⁶ Raymnod A. Hare, “*American Interests in the Middle East*”(Amerika’nın Ortadoğu’daki Menfaatleri), The Middle East Institute Washington, D. C. 1969, s. 1

⁷ Morrison, S. A. (Stanley Andrew), “*Middle East Tensions: Political, Social and Religious*” (Ortadoğuda Tansiyon, Politik, Sosyal ve Dini), Harper & Brothers Publishers New York, 1954, s.8., Michele Penner Angrist, “*The Making of Middle East Politics*” (Ortadoğu Politikası Oluşturma), Politics and Society in the Contemporary Middle East (Çağdaş Ortadoğuda Siyaset ve Toplum), İkinci Baskı, Editör Michele Penner Angrist, Boulder USA, 2013, s. 2

çalışılmış, bu kapsamda “...Arapça konuşan ülkelere ilave olarak Türkiye ve İran’ı kapsayan bölge...” olarak Ortadoğu tanımlanmıştır⁸.

Türkiye ve İran’ı Ortadoğu’nun dış çerçevesi içine dâhil edip Ortadoğu’yu genelde Güneydoğu Asya’nın Arapça konuşan ülkeleri ve Mısır olarak tanımlayanlar da mevcuttur⁹.

Zaman içinde coğrafi tanımlamalara dilin yanı sıra dinde eklenmiştir. Buna göre çoğunlukla Müslüman nüfusun yaşadığı Arapça konuşan Kuzey Afrika’dan Afganistan dâhil ülkeleri Ortadoğu’nun içine alınmıştır¹⁰. Günümüzde bu tanımlama Malezya’ya kadar uzatılmaktadır.

Tanımlamalar bölgeye hakim olan güçlerin politikalarına göre de değişiklik göstermektedir. ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) kapsamında Ortadoğu olarak; Türkiye ve 22 Arap ülkesiyle birlikte İsrail, İran, Pakistan ve Afganistan’ı içine alan ve nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu geniş bir bölge tanımlanmıştır¹¹.

Ahmet Davutoğlu, Ortadoğu’yu nesnel bir coğrafi tanımlamanın ötesinde jeo-kültürel olarak tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu’yu, en dar şekliyle Mısır’dan Ganj’a uzanan Nil ve Mezopotamya havzalarının arası için, en geniş şekliyle de Fas’tan Pakistan’a kadar yayılan, başka bir deyişle Atlantik’ten Ganj havzasına kadar uzanan bölge olarak tanımlamıştır. Ortadoğu, Jeo-kültürel havza olarak İslam kimliğini, jeo-ekonomik kaynak alanı olarak petrolü, fiziki coğrafya olarak kurak bozkır ve çöl iklimini, stratejik olarak Avrasya’yı çevreleyen rimland (kenar bölge) kuşağının merkez hattını ifade etmek için kullanılmıştır¹².

Ortadoğu kavramı ve coğrafi sınırlarının zamana, mekâna ve ülkelerin çıkarlarına göre farklılıklar gösterdiği bir vakıa olmakla birlikte, her bir tanımın merkezini Arap yarımadası ile Mısır oluşturmaktadır. Gerçekten de ülkemiz açısından bir tanımlama yapmak istersek, gerek tarihi, gerekse

---

⁸ Mowat, R.C, “*Middle East Perspective*” (Ortadoğu Perspektifi), Pitman Publishing Cooperation London, 1958, s.18

⁹ Y. Ismael Tareq and Glenn E. Perry, *Toward A Framework For Analysis, The International Relations of the Contemporary Middle East*, (Çağdaş Ortadoğu’nun Uluslararası İlişkilerinin Analizine Bir Çerçeve), (Editörler Tareq Y. Ismael and Glenn E. Perry), Abingdon, Oxon, 2014, s. 3

¹⁰ N. R. Keddie, “Is There A Middle East ?”(Ortadoğu Var mı?), *International Journal Middle East Studies* 1973, s. 255–277

¹¹ Salim Cöğce, “*Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler*”, *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 2, 2000, s.67

¹² Ahmet Davutoğlu, “*Stratejik Derinlik*”, Küre Yayınları 33. Baskı İstanbul 2009, s. 324

coğrafi ve kültürel açıdan bizim için Ortadoğu'yu; Anadolu'nun güneyinden başlayarak, Akdeniz'in doğu kıyıları, Mısır, Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz ile Basra Körfezi'nden Anadolu'ya uzanım hattı olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Ortadoğu Tarihine Kısa Bir Bakış

Coğrafi konumu ve kültürel özellikleriyle, medeniyetler yaratmış, medeniyetlere beşiklik etmiş ve tarihi oluşturmuş Ortadoğu'nun neden tüm uygarlıklar için önemli olduğunu anlamak için tarihine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Yeryüzünde ilk yerleşik hayatın başladığı bölge olan Ortadoğu'da düzenli hayatın izleri M.Ö 6000 yılına kadar gitmektedir. Bölgenin Nil, Fırat ve Dicle gibi nehirlerle ve bereketli topraklara sahip olması ilk insanların yerleşim alanları olarak bu bölgeyi tercih etmesini sağlamıştır¹³. Bilinen ilkyazının sahibi olan Sümerler M.Ö. 3500 yıllarında bölgede yaşamışlar ve yaptıkları sulama kanalları ve tekerleği icat etmeleri ile tarih yaratmışlardır. İlk yazılı kanunlar da Ortadoğu'da yaşayan diğer bir uygarlık olan Babilliler tarafından yapılmıştır. Babilliler M.Ö. 1786 yılında Hammurabi döneminde en parlak dönemini yaşamış ve medeni hayatın başladığının en önemli kanıtı olan Hammurabi kanunlarını yapmışlardır. Bölgede yaşamış diğer bir uygarlık olan Fenikeliler, M.Ö. 1200 yılında Akdeniz'de ticaretin gelişmesini sağlamış, ticareti kolaylaştırmak maksadıyla aralarında 22 harfli bir alfabe kullanmışlar ve bu alfabe günümüz batı uygarlığı alfabesinin temelini teşkil etmiştir. Ortadoğu tarihinde önemli unsurlardan bir diğeri de üç büyük semavi din Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu bölgede doğup gelişmesi olmuştur¹⁴.

Bölge üzerinden birçok medeniyetler gelip geçmiştir. Ortadoğu da uzun süre eski Yunanlılar ile İranlılar mücadele etmiş, ardından Büyük İskender M.Ö. 300'lü yıllarda Ortadoğu'ya hâkim olmuştur. Müteakiben bölge üzerinde yüzlerce yıl sürecek Pers/Sasani ve Roma mücadelesi görülmüştür¹⁵. VII. yüzyılda İslamiyet ortaya çıktığında, doğuda Sasani İmparatorluğu ile Batıda Bizans İmparatorluğu bulunuyordu. İslamiyet ile birlikte Müslüman Araplar ve Selçuklular bölgeye hâkim olmuştur¹⁶. Yavuz

¹³ Ekrem Memiş, "Kaynayan Kazan Ortadoğu", Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 17-18

¹⁴ Eve Burnett, "The Ancient Middle East"(İlk Çağda Ortadoğu", *Politics, Ideology, And Religions in the Middle East*, (Editör, Ahmad Kamal), Fairleigh Dickinson University, USA May 2010, s. 3-12

¹⁵ Salim Cönce, *Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan*, s. 67-68

¹⁶ Aydın Beyatlı, "ABD'nin Irak'ı İşgalinin Bölge Ülkelerine Etkisi", *KÖKSAV e-bülten*, http://www.koksav.org.tr/ebulden/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-abeyatli.pdf, (19.04.2010)

Sultan Selim'in 1516'daki Mercedabık ve 1517 yılındaki Ridaniye seferleri neticesinde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler için kutsal olan ve medeniyetin beşiği olan bu topraklar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ortadoğu bu tarihten Osmanlı Devletinin yıkılma sürecine girdiği tarihe kadar sukunet içinde kalmıştır.

Osmanlı devletinin zayıflaması ve sömürgecilik yarışına girmiş olan Avrupa Devletlerinin bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabaları bölgeyi karışıklığa sürüklemiş, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile sürekli kaynayan, patlamaya hazır volkana dönüşmüştür. Son olarak Ortadoğu ABD'nin denetimi altına girmiştir. Osmanlı'nın toplulukları bir arada tutmak için gösterdiği gayrete aksi bir politika güderek Avrupalı güçler ve devamında ABD kültürel ve etnik ayrışmaları körüklemiş ve bölgede çok sayıda sun'i küçük devletçinin oluşumuna imkân tanıyarak Ortadoğu'nun sürekli kriz içinde kalmasını sağlamışlardır.

Ortadoğu'nun Stratejik Önemi şu şekilde açıklamak mümkün olacaktır:

İklim, su, besin ve korunak durumunun müsait olması¹⁷ bölgede insan yaşamının başlaması ve gelişimi için zarurettir. Verimli Mezopotamya toprakları ve Nil nehri yatağını içeren Ortadoğu, coğrafi konum olarak medeniyetlerin kurulması ve gelişimi için uygun koşulları sağlamaktadır. Ayrıca, Ortadoğu; Asya, Afrika ve Avrupa Kıtalarının kesişim noktasını oluşturması ve Akdeniz'i, Süveyş Kanalı vasıtasıyla Hint Okyanusuna bağlaması nedeniyle kıtalararası kara, deniz ve hava yollarının kavşak noktasını teşkil etmektedir. Bu kapsamda dünya hakimiyetini için mücadele eden güçler için Ortadoğu tarihin her döneminde kontrol altında bulundurulması gereken en önemli yerlerden birisi olmuştur.

Ortadoğu'yu bu denli önemli bir bölge haline getiren en temel özelliklerden birisi de sahip olduğu tarihi derinliğin jeo-kültürel özelliğidir. İnsanlık tarihi açısından en köklü dinî düşünce açılımlarının bu bölgede gerçekleşmiş olması, bölgenin stratejisi üzerine yapılan tahlillerde bu bölgeyi ziyadesiyle öne çıkarmaktadır¹⁸. Uluslararası ilişkileri anlamak ve çözümlmek için tek başına fiziksel ve jeolojik faktörleri bilmek yeterli değildir. Bu hususta başarılı olmak için insanların değer verdikleri kutsalları da bilmek gereklidir. Tarih insanoğlunun sahip olacağı toprakların

¹⁷ Mesut Elibüyük, "Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 1/1 2003, s. 135

¹⁸ Davut Kılıç, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13/1, 2008, s. 66

büyüklüğü ve küçüklüğü gibi kriterlerin yanı sıra kutsal saydığı objeler uğruna da pek çok savaşlar verdiğine sahne olmuştur. Coğrafya kavramını sadece fiziksel ve jeolojik çalışmalar ile anlamının yetersiz oluşu bu terimin kapsamına din ve tarih gibi kavramlarında katılmasını gerektirmektedir¹⁹. Ortadoğu; Musevilik, Hristiyanlık ve İslam gibi üç büyük semavi dine beşiklik yapması nedeniyle insanlık açısından kutsal sayılan birçok değeri içermekte bu durum bölgeyi büyük güçler için hâkimiyet manasında vaz geçilmez yapmaktadır.

Ortadoğu medeniyetin gelişmesi noktasında birçok ilkleri içermektedir. Yeryüzündeki ilk yerleşik hayatın başlaması, tekerleğin icadı ve tarım alanındaki ilk gelişmelerin bu bölgede olması, ilkyazının kullanılması, ilk kanunların yazılması ve uygulanması ile ilk alfabenin geliştirilmesi gibi günümüz medeniyetin kaynağını bu bölge oluşturmaktadır. Bu kapsamda sahip olduğu kültürel zenginlikler açısından Ortadoğu'nun dünyada benzersiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz İmparatorluğunun doğusu ile batısını birleştiren köprü olarak büyük önem atfedilen Ortadoğu, XX. yüzyılın başında zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının tespiti ile jeopolitik önemini daha da arttırmıştır. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisi (%65,3) ile bilinen doğalgaz rezervlerinin üçte birinden fazlası (% 36,1) bu bölgede bulunmaktadır²⁰. Enerjiye olan ihtiyacın artarak devam edeceğini düşündüğümüzde Ortadoğu'nun gelecekte de dünyanın en fazla jeo-stratejik öneme sahip bölgesi olma özelliğini koruyacağını belirtmek doğru olacaktır.

Buna bağlı olarak büyük güçlerin bölgede milli menfaatleri doğrultusunda politikalar yürütmeye devam edeceği de bir gerçektir. Bu güçlerin yürüttüğü politikaların tarihi süreç içinde incelenmesi, bölgeye yönelik politikaların oluşturulması açısından fayda sağlayacaktır.

Tarihsel Süreç İçinde Büyük Devletlerin Ortadoğu Politikaları

İngiltere

Ortadoğu'da sömürgeci devletlerin siyasi ve ekonomik müdahaleleri büyük oranda XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren hissedilmeye başlanmıştır. İngiltere bu manada en önemli rolü oynamıştır. İngiltere, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne ulaşan deniz ticaretini kontrol altına almak

¹⁹ Davut Kılıç, *Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği*, s. 67

²⁰ Mahmut Sami Aldur, "58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bölüm Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 1

için XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Ortadoğu'da nüfuz alanları oluşturmaya ve Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti sınırları dışındaki güney kıyılarına yerleşmeye başlamıştır²¹. Hindistan'ı ele geçirdikten ve Çin ile olan ticaretini geliştirdikten sonra bu bölgelere giden yolları koruma altına almak İngiltere'nin temel politikası haline gelmiş ve bu politika bütün XIX. yüzyıl boyunca dış politikasının temelini oluşturmuştur²².

İngiltere 1800 yılından itibaren bölgeye gönderdiği misyoner ve ajanları vasıtasıyla, Osmanlı Devleti ile İran'da faaliyetlerine başlamış, Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi için kurmuş olduğu "Doğu Hindistan Kumpanyası" vasıtasıyla bölgede şubeler açmıştır. Doğu Hindistan Kampanyası'nın Ortadoğu'daki ilk şubesi 1806 yılında Bağdat'ta açılmıştır. Bir grup İngiliz subayı 1821-1822 yıllarından itibaren ise Süleymaniye şehrinde aşiretlere farklı milliyet şuurunu vermeye başlamış ve arkeolojik kazı adı altında, bölgenin yer altı kaynaklarını araştırmıştır²³. İngiltere diğer taraftan, Hindistan'a giden yolu güvenlik altına alabilmek için Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya hâkim olmak isteyen diğer devletlerle mücadele içerisine girmiştir. Bu kapsamda, 1798-1801 yılları arasında Mısır'a yerleşmeye çalışan ve 1831-1841 yılları arasındaki Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa isyanını destekleyen Fransa ile Ortadoğu'daki kutsal yerler sorunu gerekçe gösterip Osmanlı Devletini parçalama amacını güden Rusya ile mücadele ederek bunları bölgeden uzak tutmayı başarmıştır.

İngiltere, Hindistan yolunu koruma için takip ettiği 100 yıllık Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü korunma politikasını; Salibury ve Gladston gibi İngiliz Evangelist politikacıların yönetime gelmesi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korunmasının çok maliyetli olması ve Süveyş Kanalı'nın açılması gibi nedenlerle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası terk etmiştir²⁴. Bundan sonra İngiltere; Osmanlı Devleti'nin parçalanıp yıkılmasını kaçınılmaz sayarak, stratejik değeri olan yerleri ele geçirmek

²¹ Clement M. Henry, Robert Springborg, "Globalization and the Politics of Development in the Middle East" (*Globalleşme ve Ortadoğu'daki Politik Gelişme*), Cambridge University Press UK 2001, s. 9-10

²² Jaime Buenahora, "The Second Millennium" (*İkinci Binyıl*), *Politics, Ideology, And Religions in the Middle East*, Editör, Ahmad Kamal, Fairleigh Dickinson University USA May 2010, s. 33-34

²³ Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Master Tezi, Ankara, 2005, s.120

²⁴ Ali Gökçen Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012, s. 195, 221

veya kendi emellerine hizmet edecek küçük devletlerin kurulmasına destek olma politikasını takip etmeye başlamıştır. Bu kapsamda İngiltere 1878 yılında Kıbrıs'a yerleşmiş, 1882 yılında ise Mısır'ı işgal etmiştir.²⁵

İngiltere için XX. yüzyıl başlarından itibaren Ortadoğu bölgesi vazgeçilmez hal almış, bu yüzyıl başında bölgede etkinlik göstermek isteyen Almanya karşısına çıkmıştır. İngiltere, Hindistan'ın güvenliğinin yanı sıra, özellikle petrol yönünden de değerini gördüğü, Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya (Irak) topraklarına yönelmiş, Osmanlı Devleti ise, siyasal varlığını sürdürebilmek için, İngiltere'ye ve öteki devletlere karşı sömürgecilik yarışına yeni katılmış olan Almanya'ya dayanma yoluna gitmiştir.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte gerçekleştirmeye yöneldiği Bağdat demiryolu projesine kendisi için doğuracağı ekonomik ve siyasal tehlikeleri görerek başlangıçtan itibaren tepki gösterdi. İngiltere, Bağdat demiryolu imtiyazı ile yükselen Alman gücüne karşı Fransa ve Rusya ile ittifak görüşmelerine başladı ve Almanları Basra Körfezi'ne sokmamak için Arap milliyetçiliğini teşvik ederek Türk-Alman ittifakını kırmaya çalıştı. Bu tarihten sonra Arap milliyetçiliği hareketi Osmanlı Devleti yıkılana kadar İngilizler tarafından körüklenmiştir²⁶. Bağdat demiryolu mücadelesi yaklaşan Dünya savaşında Osmanlı ile İngiltere'nin birbirlerinin karşısında yer alacağını gösteriyordu.

Aslında İngiltere'de daha önce Osmanlı Devleti'nde demiryolu girişimlerinde bulunmuştur. 1830'larda Chesney adlı bir İngiliz subayı Osmanlı topraklarındaki ilk demiryolu projesini ortaya atmıştı. Bu proje İngilizlerin Hindistan'a Basra Körfezi'nden ulaşma çabasının bir göstergesiydi. 1856 yılında İngilizler İskenderiye-Kahire demiryolunu bu amaçla ulaşma açtılar. İlerleyen zamanlarda demiryolu yapımı Osmanlı Devleti'nde nüfuz alanları elde etmenin bir yolu oldu²⁷. Bu manada Almanya'nın Bağdat demiryolu projesi İngiltere'nin kullanmış olduğu vasıtanın tekrarından ibarettir. Ancak, kullandığı vasıtanın kendisine dönmesi ve çıkarlarını tehdit etmesi, İngiltere'nin bu projeye karşı çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

²⁵ Mowat, R.C., "Middle East Perspective", s.16

²⁶ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf>, s. 13, 22

²⁷ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", s. 8

Diğer taraftan İngiltere Almanya'nın gittikçe artan ticari faaliyetlerine karşı ayrıcalıklarını korumak maksadıyla savaş başlamadan önce Osmanlı Devletiyle anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti ile 29 Temmuz 1913'te imzalanan Basra Körfezi'ne ilişkin anlaşmada; İran-İrak sınırının (Şattü'l Arap) düzenlenmesini sağlamış, Kuveyt ve Katar'da ilave ayrıcalıklar elde etmiştir. Ayrıca İngiltere'nin işgal etmemesi şartıyla Osmanlı Devleti, Bahreyn adasının bağımsızlığını tanımıştır²⁸. Aynı şekilde İngiltere Rusya ve Fransa ile de anlaşma yoluna gitmiştir.

1913'te W Churchill'in gönderdiği bir heyetin hazırladığı raporlardan, Mezopotamya ve İran'daki petrolün İngiliz donanmasına yakıt olabileceğinin anlaşılması üzerine İngilizler "İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin bölgedeki isteklerini destekleyerek imtiyazlar elde edilmesini sağlamıştır"²⁹. Öte yandan İngiltere, daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan aralarında Sir Mark Sykes'in³⁰ da olduğu bir grup misyoneri bölgede İranlı kimliği altında faaliyet bulunmasını sağlayarak bölgeyi gelecekteki muhtemel harekât için hazırlamıştır. Birinci Dünya savaşına kadar İngiltere, bir yandan misyoner ve casusluk faaliyetleri ile diğer yandan ticari imtiyazlarla bölge üzerinde etkili olmaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle Ortadoğu bölgesi iyice karışmaya başlamıştır. İngiltere daha Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden 3 Kasım'da Kuveyt'i kendi himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanıdığını ilan etti³¹. Ardından 5 Kasım'da Kıbrıs'ı ilhak ettiğini³² ve 18-19 Aralık'ta da Mısır'ı himayesine aldığını açıkladı.³³ İngilizler savaşın ilk dönemlerinde Arapları ayaklandırmak amacı ile Şerif Hüseyin ile temasa geçmiş ve Şerif Hüseyin ile anlaşıldıktan sonra Araplar Osmanlı aleyhine

²⁸ Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", s. 34

²⁹ Neveen Talaat Hassan Abdelrehim, "Oil Nationalisation and Managerial Disclosure: The Case of Anglo-Iranian Oil Company 1933-1951" (Petrol'ün Kamulaştırılması ve Yönetimsel Açıklaması: İngiliz İran Petrol Şirketi Örneği 1933-1951), The University of York The York Management School A Doctoral Thesis September 2010, s. 28-30

³⁰ Shane Leslie, "Mark Sykes: His Life and Letters" (Mark Sykes Hayatı ve Mektupları), Cassell and Company, Ltd London 1923, s. 15-28

³¹ Fiona Venn, "A Struggle for Supremacy? Great Britain, the United States and Kuwaiti Oil in the 1930s" (Üstünlük Mücadelesi mi? 1930'larda İngiltere, ABD ve Kuveyt Petrolü) Research Papers No. 2, Department of History, University of Essex Colchester 2000, s. 4

³² Gail Ruth Hook, "Britons in Cyprus, 1878-1914" (Kıbrıs'ta İngilizler 1878-1914, The University of Texas at Austin Doctor Thesis, August 2009, s. 9

³³ Eljl Nagasawa, "The 1919 Revolution as Seen by an Egyptian Child" (Bir Mısır Çocuğu'nun gözünden 1919 yılı Devrimi), <https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/14855/1/chichukai0001500870.pdf>, s.87

saldırıya geçmiştir. İngiltere ayrıca Necid hâkimi İbni Suud'la ittifak pazarlığına girmiş ve 26 Aralık 1915'te anlaşma imzalamıştır³⁴. İngilizler bir yandan Arap İsyanını kışkırtırken diğer yandan Siyonistlere vaatlerde bulunarak, Yahudilerin sermayelerinden ve üretim güçlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan savaş sırasında Ermenilere vaatlerde bulunmuş, daha savaş sonuçlanmadan bölgedeki çıkarlarını garanti altına almak için yaptığı gizli anlaşmalarla müttefiklerine Osmanlı topraklarından paylar dağıtmıştır. Bahse konu yapılan gizli anlaşmalar günümüzdeki çatışmaların temelini oluşturmaktadır. Çizilen sınırlar bölgedeki çatışmaları körükleyecek ve İngiltere'nin çıkarlarını destekleyecek şekilde yapılmıştır³⁵. Örneğin, Irak'ın doğal uzantısı olan Kuveyt stratejik önemi ve zengin kaynakları nedeniyle Irak'tan ayrı bir devlet halinde teşkil edilmiş, Neticede bu durum 1991 yılındaki Körfez savaşının ana nedenini oluşturmuştur.

İngiltere Osmanlı'nın yıkılma sürecinde etkinlikle kullandığı etnik çeşitliği sonraki dönemde egemenliğini sağlamlaştırmak için kullanmıştır. Benzer politikasına Osmanlı'nın yıkılması sonrasında Fransa ile imzaladığı Sykes-Picot Anlaşması'nın ardından her iki ülke nüfuz alanlarına bırakılan bölgelerde kukla devletler kurarak devam ettirmiştir. Bölge devletlerinin her açıdan güçsüz oluşu ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklar sayesinde İngiltere'ye bağımlı kalacakları düşünülmüştür³⁶.

Ortadoğu ile ilgili savaş döneminde gerçekleşen en önemli olay ise kuşkusuz Balfour Deklarasyonu olmuştur. Yahudiler İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması ile ilgili bu vaadine sınımsız sarılmışlar ve bunun için İngiltere'nin yanında Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır³⁷. İngiltere manda yönetimi altında bulunan Filistine Yahudi göçünü ve yerleşimini teşvik ederek bölgede sonradan kurulacak olan Yahudi devletinin temellerini atmıştır. Yaşanan göçler yoğun bir şekilde devam ederken Yahudiler Filistin'de büyük ölçekli toprakları değerlerinin kırk ila seksen katı fiyatlarla satın almışlardır. İlerleyen yıllarda Filistin meselesi içinden çıkılmaz bir hal almaya başlayınca İngiltere çözümü olmayan bu meseleyi Birleşmiş

³⁴ Yılmaz Altuğ, "Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Ortadoğu Sorunları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s. 262

³⁵ Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", s. 48-54

³⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları İngiliz Hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız Hükümeti adına Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Gizli Antlaşması ile paylaşılmıştır. Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", s. 50

³⁷ J. C. Hurewitz, "Diplomacy in the Near and Middle East"(Yakın ve Ortadoğu'da Diplomasi), Vol.II, Newyork 1956, s. 26

Milletler (BM)'e devretmiştir. Günümüzde BM'nin konuyu ele almasından itibaren Filistin sorunu uluslararası platformda çözümsüz bir sorun halinde devam etmektedir.

Dünya Savaşı sonucunda Ortadoğu'da tartışmasız hâkimiyetini ilan eden İngiltere hâkimiyetinin devamı noktasında azınlıkları kullanmaya devam etmiştir. Bu kapsamda kaynak kullanımında tasarruf sağlamak için Ermenistan mandasını Amerika'ya vermeye çalışmış, Petrol bölgeleri civarında ağırlıklı olarak bulunan Kürtleri ise kendi mandeterliğinin altına alarak bir taraftan Petrol bölgesindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmış, diğer taraftan Türklere karşı Kürtleri kullanabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da gücünü muhafaz ederek çıkmasına rağmen savaşın ağır tahribatı nedeniyle meydana gelen Sovyet tehlikesine karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anladığından kendi liderliğinde, ABD, Fransa ve Türkiye'nin katılımıyla Mısır Suveyş merkezli bölgesel savunma organizasyonları kurma yoluna girmiştir. Ancak bölgede yükselen milliyetçilik ile mücadelede başarısız olmuştur. Suveyş Kanalını millileştiren Nasır'a karşı Fransa ve İsrail ile birlikte Mısır'ı işgali en son güç gösterisi olmuştur. Bu tarihten sonra bölgede ABD'nin ağırlığı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Fransa

Fransızların Ortadoğu politikalarının temelini Katolikleri koruma hakkını elde ettiği 1535 yılındaki kapitülasyonlar oluşturmuştur³⁸. Ancak Ortadoğu'ya filli olarak XIX. yüzyılın başında müdahalede bulunmuştur. Fransa, Avrupa Devletlerinin büyük kısmını yenerek kara Avrupa'sını hâkimiyeti altına aldıktan sonra hâkimiyetini İngiltere'ye kabul ettirmeyi amaçlamış, bu kapsamda riskli plan olan Manş Denizini geçip kendi adasında İngiltere ile savaşmak yerine İngiltere'nin hayati gördüğü Hindistan sömürgesini tehdit etmek için Mısır'ı ele geçirmenin daha olanaklı olduğunu düşünmüştür. Ayrıca yönetimde bulunan Direktuar ünü gittikçe artan Napolyon'u Fransa'dan uzaklaştırmak istiyordu. Napolyon ise Mısır seferinin vereceği ünü düşünerek bu seferin açılmasına destek vermiştir.

Napolyon'un, 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'yi işgal ederek başlattığı Mısır seferi yaklaşık bir asır sürecek olan Ortadoğu'da Fransız-İngiliz rekabetinin temelini oluşturmuştur³⁹. Amiral Nelson 1 Ağustos 1798'de

³⁸ Mowat, R.C, "Middle East Perspective" s.18

³⁹ Gıyasettin Aktaş, "19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti", (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2001, s. 4

Ebubekir Koyu'nda Napolyon'un donanmasını imha edince Fransa ile bağlantısı kesilen Napolyon için sefer tam bir yıkım olmuştur. Bu, Mısır ve Hindistan üzerindeki İngiliz-Fransız rekabetinde Fransa'ya vurulacak darbenin ilk işareti oldu. Nitekim Fransa'yı Mısır'dan çıkarma düşüncesi Rusya'yı Osmanlı'ya yardım etmeye zorlamıştır. Çünkü Fransızların Osmanlı toprağı olan Mısır üzerinden Akdeniz'i hâkimiyet altına almaları, bilhassa Ege Adalarına yerleştikten sonra burada ihtilal fikirlerini yaymaları Rusya'nın Balkan siyasetine önemli engel teşkil etmekteydi. 23 Haziran 1801'de Fransız kuvvetlerin Mısır'ı terk etmesiyle nihayetlenen bu sefer, İngiltere'ye Hindistan'ın korunması açısından Ortadoğu'nun önemini öğretmiş, bundan sonra İngiltere Ortadoğu'ya hâkim olmaya çalışmıştır⁴⁰. İngilizlerin ve Fransızların, Ortadoğu'da başlayan mücadelesi Mısır'ın tahliyesi sona ermemiş, bilakis mücadele XX. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

Fransa'nın Ortadoğu'da artan İngiltere hegemonyasına karşı kullanabileceğı fırsatlardan biri Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olmuştur. 1804'te Mısır valiliğine atanan Mehmet Ali Paşa ülkesini ve ordusunu modernleştirmek için, Fransa'ya yaklaşmaya başlamış, Fransa da Mısır'ı kontrol altına almak için Mehmet Ali Paşa'nın talebini geri çevirmemiştir. Fransa, başta ordu olmak üzere Mısır'ın modernleşmesini eğitimcilerini, doktorlarını, mühendislerini ve araştırmacılarını göndererek sağlamıştır. Fransa, Akdeniz'de İngiliz ihtiraslarını önlemek için Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devletine tabi olmasından ziyade bağımsız olmasının her bakımdan çıkarları için daha elverişli olduğunu düşünüyordu. Böylece Fransa Napolyon seferi ile Mısır'a hakim olamamışsa da Mısır'ı modernizasyonu çerçevesinde Mısır'daki etkisini devam ettirebilmiştir.

Fransa'nın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa vasıtasıyla bölgede etkinliğini sürdürmeye çalışması tabiki İngiltere tarafından hoş karşılanmadı. Bu sırada, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Mehmet Ali Paşa kuvvetleri Kütahya'ya kadar ulaşmış, çaresiz kalan Osmanlı Devleti Ruslara başvurmuş ve Rus filosu, İstanbul'u Mısır kuvvetlerine karşı korumak amacıyla 8 Şubat 1833'te Büyükdere'ye gelip demirlemiştir. Ruslarla 8 Temmuz 1833'te tarihinde Hünkar İskelesi Anlaşması imzalanması bugüne kadar çıkarları çatışan Fransa ile İngiltere'yi birbirine yaklaştırmış, her iki ülke Mehmet Ali Paşa'ya baskı yaparak 14 Mayıs 1833'te Kütahya Anlaşması imzalamasını sağlamışlardır. Ancak bağımsızlık sevdasından vazgeçmeyen Mehmet Ali Paşa'nın ikinci kez ayaklanması ve 14 Haziran 1839'da Nizip'te Osmanlı

---

⁴⁰ Mowat R.C., *Orta Doğu Perspektifi (Middle East Perspective)*, Blandford Press Ltd, İngiltere, 1958, s. 23

Devleti'ni yenmesi, Avrupa Devletlerini bir kez daha harekete geçirmiştir. 15 Temmuz 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı arasında imzalanan "Londra Protokolü"nü kabul edilmesi için Mehmet Ali Paşa'ya 10 günlük bir nota verilmiştir. Başlangıçta Mehmet Ali Paşa'ya olan desteği nedeniyle protokolü imzalamayan Fransa Başbakan Thiers'in iktidardan düşmesi ile politika değiştirerek Mısır'a yardımdan vaz geçmiş Mehmet Ali Paşa müttefiklerin askeri baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴¹.

Rusya'nın Ortadoğu'daki Ortodokslar ve bu bölgedeki kutsal yerleri gerekçe gösterip Osmanlı Devletini ortadan kaldırma girişimi, Fransa ile İngiltere'yi bu kez birleştirmiş ve 1854-1856 yılındaki Kırım savaşıyla Rusya'nın girişimin önüne geçmiştir.

Ortadoğu'da XIX. yüzyıl ikinci yarısında Fransa ile İngiltere Lübnan'da bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdir. Lübnan'da çıkan karışıklık, Fransızların Marunileri, İngilizlerin ise Dürzileri desteklemeleri sorunu uluslararası niteliğe büründürmüştür. 27 Mayıs 1860'ta bir grup Maruni'nin bir Dürzî köyünü basması sonucu kıyım ve karşı kıyımlar birbirini kovalamış, çatışmalar Suriye'ye de sıçramıştır. Fransa'nın bölgeye gönderdiği filoya karşı İngiltere de filo göndererek karşılık vermiştir. Nihayetinde 9 Haziran 1861'de Birleşik Lübnan Anayasası olan "Lübnan Nizamnamesi" oluşturularak Lübnan Meselesi çözüme kavuşturulmuş, fakat Lübnan krizi Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız rekabetini arttırmıştır. Zira Fransa, Lübnan bunalımıyla Suriye bölgesini kontrolü altına alacağını düşünerek buraya asker çıkarmış fakat bu düşüncesi yine İngiliz engeline takılmıştır. Ancak İngilizlerin baskısıyla bölgeden ayrılmak zorunda kalan Fransızlar yine de Hristiyanlara özerklik veren imtiyazı elde etmişlerdir. Bu aşamadan sonra Fransa kültürü bölgede süratle yayılmaya başlamış, bu kapsamda; bölgede birçok Fransız Okulu açılmış, Lübnanlı birçok öğrencinin Fransa'da eğitimi sağlanmıştır. Ekonomik alanda ise, Fransız bankaları ve şirketleri bölgede etkinlik göstermeye başlamışlardır. Öyle ki Lübnan'nın Beyrut limanı, Beyrut tramvayı, elektrik ve gaz şirketleri gibi stratejik öneme haiz kurum ve kuruluşları Fransızlara aitti⁴².

Fransa'nın Ortadoğu'nun stratejik önemini arttıran en önemli girişimi Mısır'da, Akdeniz'le Kızıldeniz'i birbirine bağlayacak su kanalı projesi olmuştur. İngiltere'nin tüm karşı çıkımlarına rağmen 25 Nisan 1859'da

⁴¹Olçay Özkaya Duman,"Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa'nın Ortadoğu Diplomasisi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/11, 2009, s. 534-535

⁴²Mowat R.C., "*Middle East Perspective*", s. 106

başlanılan kazı, 15 Aralık 1869 tarihinde kanalın açılması nihayetlenmiştir. İngiltere kanal projesinde kaçırılmış olduğu insiyatifi, Hidiv İsmail Paşa'dan dört milyon liraya hisse çoğunluğunu almasıyla tekrar elde etmiştir. Almanya'nın 1870'te Fransa'yı yenip onu çok ağır bir harp tazminatı ödemeye mahkûm etmesi Fransızları hisseleri satın almasını önlemiş, böylece İngiltere hem Hindistan'a giden yolu emniyeti altına alabilmiş hem de Fransa'nın Mısır üzerindeki hâkimiyet alanına ortak olmuştur⁴³.

İngiltere'nin Osmanlı Devletinin topraklarını korma politikasını değiştirdiği yukarıda açıklanmıştır. Bu politika değişikliği neticesinde İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882 yılında da Mısır'ı işgal ederek Kızıldeniz yoluna tamamen hâkim olmuştur. Bu durum bölgede yıllarca hâkimiyet kurmaya çalışan Fransa'yı oldukça endişelendirmiş olmasına rağmen Almanya'nın meydana getirdiği tehlike nedeniyle aktif bir harekete girmemiştir.

Fransa Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu üzerindeki ana politikasını Sykes-Picot Anlaşması ile kazandığı toprakları kaybetmemek temelleri üzerine kurmuştur⁴⁴. Bu anlaşma ile Fransa oldukça önemli gördüğü Suriye'yi taahhüt altına almayı başarmıştır. Ancak savaş sonucu İngiltere'nin anlaşmada değişiklik yapılması isteğine karşı koyamayan Fransa kazanımlarından fedakârlık yapmak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan diğer birçok batılı ülke gibi ağır yaralarla çıkan Fransa kaybettiklerini kazanma uğraşına ve savaş öncesi sömürgeleştirdiği bölgelere tekrardan egemen olma uğraşına girişmiştir. Fakat sömürge düzeni altında ezilen ülkeler kendi kimlik arayışlarına başlamış ve bağımsızlıklarını ilan etme yolunda hareketlenmişlerdir. Fransa Ortadoğu'da etkinliğini devam ettirmek amacıyla, Arap-İsrail savaşında, İsrail'i saldırgan ülke ilan edip silah ambargosu uygulamış ve bölge ülkelerine askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Lakin her ne kadar bu yönde bir politika izlemiş olsa da Fransa eski nüfuzuna sahip olamamıştır.

Almanya

Almanlar Prusya Krallığı zamanından beri Osmanlı Devletine karşı yakın bir ilgi duymuştur. Büyük Friedrich'in XVIII yüzyıl sonlarında

⁴³ Olukoya Ogen "The Economic Lifeline of British Global Empire: A Reconsideration of the Historical Dynamics Of The Suez Canal, 1869-1956", http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/ogen_olukoya.pdf, s. 527-528

⁴⁴ David Fromkin, "Barışa Son Veren Barış", 4.Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2004, s. 293

Osmanlı ile yakından ilgilenip askeri ittifak girişiminde bulunduğu bilinmektedir. 1830'larda Türkiye'de bir genç subay olarak hizmet gören, sonraki Genelkurmay Başkanı H.Von Moltke, Osmanlı Devletini siyasi, askeri ve ekonomik açıdan inceleyerek Almanların kendi çıkarları doğrultusunda politika geliştirmelerine önemli katkılarda bulunmuştur⁴⁵. Aynı dönemde Alman iktisatçı F. Liszt, Ortadoğu'nun zenginliklerinden istifade edilmesi için Almanya'nın gözlerini bu bölgeye çevirmesini istiyordu⁴⁶. Ancak Ortadoğu'da ekin Alman faaliyetlerinin başlaması 1870 yılındaki Alman birliğinin tamamlanması sonrası olmuştur.

1870 yılında birliğini tamamlayan Almanya, Bismark'ın temkinli yönetimi sonucu sömürgecilik faaliyetlerine girişmemiş, ancak II. Wilhelm'in diğer devletler gibi yayılcı bir politika izlemeyi istemesi ve endüstrisinin yeni pazar ve hammadde kaynaklarına olan ihtiyacı Almanya'ya sömürgecilik faaliyetlerine başlamasını dikte ettirmiştir.

Böylece II. Wilhelm, Ortadoğu'yu Almanya'nın ekonomik ve siyasi yayılma alanı olarak görmeye başladı ve politikalarını buna göre şekillendirdi. II. Wilhelm özellikle Padişah ile iyi ilişkiler kurmayı istemiş ve 1889 yılında İstanbul'a bir ziyarette bulunmuştur. Osmanlı Ordusunun düzenlenmesi için Von Der Goltz'u İstanbul'a göndermiş ve başta ordu olmak üzere bir dizi modernizasyon faaliyetlerinin Almanlar tarafından gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Alman tüccarlar ve bankerlerin Osmanlı Devleti'ne girmesini ve onların ticari imtiyazlar elde etmesini sağlamıştır⁴⁷. Padişah ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler sonucu Anadolu Demiryollarının inşa ve işletme imtiyazı Deutche Bank'a verilmiştir.

1898 yılında II. Wilhelm İstanbul'a ikinci kez gelmiş ve bu Osmanlı-Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İstanbul programının tamamlanmasını müteakip İmparatorun asıl seyahati 25 Ekim tarihinde Hayfa'ya ulaştıktan sonra başlamıştır. İmparator burada Suriye yöneticiler, eşraf, ruhani reisler ve Katolik ve Protestan Alman Kolonisi yetkililerinin

⁴⁵ Miroslav Šedivý, "The Diplomatic Background of Austria's and Prussia's Military Assistance to the Ottoman Empire in the 1830" (1830'larda Avusturya ve Prusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna Askeri Yardımının Diplomatik Geçmişi), <https://otik.uk.zcu.cz/xmlui/bitstream/handle/11025/11385/Sedivy.pdf?sequence=1>, s. 149-150

⁴⁶ İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:47:9, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:24, Ankara 1981, s. 29

⁴⁷ Özkan Ünal, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı – Alman Ekonomik İlişkileri (1856 –1914)" Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009, s. 81-125

katılımıyla görülmemiş bir şatafatlı tören ile karşıladı. Hatta Osmanlı memur ve askerinin yanında önceden bölgeye gönderilen Hassa Ertuğrul Alayı da karşılamada hazır bulunmuştur. Hayfa'dan sonra yapılan Kudüs ziyaretinde Ruhani reisler ihsanlarda bulundu ve Filistin Alman kolonisinin misyon reisleriyle ayrı ayrı görüştü. Şam ziyaretinde Emeviye camiinde bulunan Selahaddin'i Eyyubi'nin mezarını ziyaret ettiğinde; *"...Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selâhaddin'in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamit'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların en iyi dostudur..."* şeklindeki tarihi nutkunu vermiştir. İmparator Filistin'de faaliyette bulunan Alman misyonlarını teşvik etmiş, onların başarısı için uygun bir ortam hazırlanmıştı. Filistin'de "Jerusalem Verein-Kudüs Birliği", "Evangelische Bund-'Protestan Birliği", Deutsche Orient Mission-Alman Doğu Misyonerleri Birliği" gibi Cemiyetler 1890'lardanberi faaliyette bulunuyorlardı. İmparator Wilhelm, Berlin'e geri döndüğü zaman, Doğu gezisinden çok mutlu görünüyordu. Gezisi konusunda yaptığı açıklamada; *"...Nereye gitmişsek bütün denizlerde, karalarda ve şehirlerde Alman ismi şimdiye kadar hiçbir zaman kazanmadığı şerefi kazanmıştır, bu devam edecektir. Alman enerjisi için yeni yeni çağlar açılacaktır..."* diyordu⁴⁸.

Bu ziyaretin sonucunda Anadolu Demiryolu şirketine verilen Haydarpaşa İstasyonu inşa imtiyazını, Haydarpaşa-Sirkeci hattında feribot işletme ve Köstence-İstanbul telgraf hattı döşeme imtiyazları takip etmiştir. Fakat bunların arasında en önemlisi ve İngiltere'yi en çok endişelendiren ve Ortadoğu bölgesinde bir İngiliz-Alman rekabetinin doğmasına sebep olan 5 Mart 1903 tarihinde Deutsche Bank'a Bağdat Demiryolu projesinin verilmesi olmuştur⁴⁹.

Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzu Bağdat Demiryolu ile en yüksek seviyesine ulaşırken, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir bunalım başlamıştır. İngiltere Doğu Hindistan Kumpanyası'nın vasıtasıyla bölgede nüfuzunu yaymıştı ancak Basra Körfezine kadar incek bu demiryolu ile Almanya'nın Ortadoğu'da nüfuzunun artacağından ve kendisinin Ortadoğu'daki çıkarlarının baltalanacağından rahatsız oldu.

⁴⁸ İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" s. 52-56

⁴⁹ Özkan Ünal, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı-Alman Ekonomik İlişkileri (1856-1914)", s. 119-129

Almanların Osmanlı Devleti ve onun Ortadoğu'daki topraklarına yayılma amacını sadece ekonomik gerekçelerle açıklamanın yetersiz olacağı aşikârdır. Zira Almanlar emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Ortadoğu'nun kendilerine tarih tarafından hak olarak verilen bir alan olduğunu savunmuşlardır. Pan-Cermanizmin kurucularından Becker I. Almanya'nın hayat alanı olarak Osmanlı topraklarını belirtmiştir. Gerçekten de yüzyılların eksikliğini kapatmak istercesine Almanların Ortadoğu'ya girişleri çok hızlı olmuştur. Hatta Ruslar Almanların Filistin'de okulsuz şehir bırakmadıklarını ve Protestanlığı, Rusya'da dahi aydınlarından şikâyet etmişlerdir. Almanların bu dönemde; "3000 cemiyet, Filistin'deki 400 protestan misyoner, 20 Katolik rahib ve 40 milyon mark yıllık bütçe ile faaliyet göstermekte idi"⁵⁰.

I. Dünya Savaşında Almanya, Osmanlı Devleti ve Ortadoğu'ya yapmış olduğu büyük miktardaki yatırımlarının karşılığını almak için harekete geçti. İngiltere'nin büyük Müslüman nüfusa sahip Hindistan ve Mısır'daki çıkarlarına etki edebilecek yapının kurulması ve bunun desteklenmesi için savaşın Ortadoğu'ya taşınması kısaca İslam'ı İngilizlerin aleyhine döndürme politikası Alman çıkarları açısından zaruret gösteriyordu. Geliştirilen plana göre, Padişah Halife kimliği ile Cihat ilan edecek, Alman tecrübesi ile desteklenmiş geniş Müslüman kimlikli Osmanlı ordusu, Ortadoğu'daki kâfirlere savaş açacaktı. Arap nüfusun cihada katılması ile Ortadoğu'daki İngiliz – Fransız etki alanı kırılacak, Mısır'ın işgal edilmesi ve Hindistan'ın İngiltere'den koparılması ile bölgede oluşacak İstanbul merkezli güçlü Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın müttefiki olarak, kendisine Ortadoğu'da paha biçilmez hareket alanı sağlayacaktı. Güçlü Osmanlı İmparatorluğu'na müteakiben İran ve Afganistan'ın katılması ile Almanya'nın dünyanın en önemli sömürge devleti haline gelmesi sağlanacaktı.

Alman Amiral Wilhelm Souchon'un komutasındaki Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırması ile planın uygulama safhasına geçilmiş, nitekim Padişah 14 Kasım 1914 tarihinde Halife kimliğini kullanarak Cihat ilan etmişti. Almanların yıllardır tasarladıkları gizli silah olarak İslam unsurunu kullanma planının gerçekleşmesi kendilerini ziyadesiyle memnun etmiştir. Bu cihatla yalnız İslam toplumlarının değil, İngiliz ve Fransız ordularında çarpışan Müslüman askerin saf değiştirmesi ve Rus etki alanındaki Müslüman toplulukların başkaldırımları umulmuştu.

⁵⁰ İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" s. 35-36

Almanların Osmanlı Padişahı Halife üzerinden “*Alman yapımı cihad*” kurguladıklarından İngilizler haber aldı ve buna karşı Mısır’da kurdukları Arap ofisinde karşı tedbirler geliştirdiler. Gerçekten de İstanbul merkezli kurulacak ümmet esaslı büyük bir imparatorluk İslam’a uzun bir süredir beklediği onurla hükmetmeyi sağlayacak Alman tezine karşı İngilizlerin Arap halkının özgürce yaşayacağı büyük bir Arap Krallığı vaadi daha büyük kabul görmüştür. Bu, uzun zamandır süregelen Osmanlı egemenliğinden kurtulmak demektir ki, Araplar için son derece cazip bir tekliftir. Zaten cihat çağrısının Arap ülkelerindeki algısı çok parlak olmamış, Padişah’ın otoritesinin bu topraklara uzun süredir uğramadığı ortaya çıkmıştır. Yeni başlayan Arap milliyetçiliğinin Osmanlı’ya bağlı kalmayı isteyeceğini düşünmek, Alman arzuları bir yana, İstanbul’daki tükenmiş idarenin taleplerini karşılayacağını ummak hiç de gerçekçi bir bakış açısı olmamıştır. Ayrıca bir Türk’ün Halife olması konusu vardı ki bu Arapların yüzyıllardır kabullenemedikleri bir konuydu. İngilizlerin siyasi otoritenin yanında, hilafetin Araplara iadesini de içeren propagandasından sonra Almanların hiçbir şansı kalmamıştır. Alman subayları destekli Osmanlı Ordusunun Ortadoğu’daki cephelerde İngilizler karşısında başarılı olamaması Almanya’nın Ortadoğu politikasının sonunu getirmiştir.

I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı’ndan ağır yenilgi ile çıkan Almanya’nın Ortadoğu ile ilgili aktif politika yürütemediği, soğuk savaş süresince NATO, müteakiben AB içinde oluştur

II. ulan politikaları takip ettiğini söylemek mümkündür.

Rusya

Rusya’nın Bizans’ın varisi olarak İstanbul ve Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere ulaşmak ve Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksları koruma altına almak Rus dış siyasetinin ana prensibi olarak uzun yıllar boyunca görülmüştür. Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlediği politikanın siyasi ve stratejik sebeplerinin yanında, Çar’ı dini açıdan Ortodoks dünyasının tartışmasız lideri haline getirilmesi önemli kabul edilmiş ve gerçekleştirmek için Osmanlı içindeki Ortodoks unsurlar sürekli olarak isyana teşvik edilmiştir⁵¹. Gerçekten de Rusya, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşmasından itibaren Osmanlı Devleti ile yaptığı bütün anlaşmalara Hıristiyan azınlığı korumaya ve onlar için daha fazla ıslahat yapılmasına yönelik maddeler koymaya çalışmıştır⁵².

⁵¹ Jaime Buenahora, “*The Second Millennium*” (İkinci Binyıl), s. 33

⁵² Mowat, R.C., “*Middle East Perspective*” (Ortadoğu Perspektifi), s. 28

Rusya, Ortadoğu'da etkinlik göstermek için 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasının 7. maddesine dayanarak bölgedeki Ortodoks azınlıkları kullanmıştır, bu kapsamda buralarda kilise ve manastırlar yapmış, Rus dilinde eğitim veren okullar açmış, Rusça yayımlar dağıtmıştır. Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Ortadoğu'daki politikasına en büyük engel XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin varlığının korunması politikasını yürüten İngiltere olmuştur. Ancak özellikle Ortadoğuya dışarıdan müdahale edilmesi sürecinde İngiltere ve Rusya beraber hareket edebilmişlerdir⁵³. XIX. yüzyılın hemen başında Fransa'nın Mısır'a müdahalesi ve sonrasında bölgede nüfuz alanı oluşturma çalışmalarına karşı ortak hareket buna örnek olarak gösterilebilir.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkıp boğazları ele geçirerek sıcak denizlere ulaşma⁵⁴ amacını gerçekleştirmek için Ortadoğu'daki Ortodoksları kullanmıştır. Ancak İngiltere, Fransa daha sonradan katılan Piomente Krallığı ile birlikte oluşturulan koalisyon 1856 yılında Kırım'da Rusları yenerek amacın gerçekleştirilmesini önlemişlerdir. Rusya, yirmi yıl sonra bir kez daha Osmanlı Devletine savaş ilan etmiş, 1877-1878 yılları arasında devam eden savaş nihayetinde imzalanan Ayestefanos Anlaşması ile amacını gerçekleştirmeye çok yaklaşmıştır. Lakin İngiltere, Almanya ve Fransa'nın müdahalesi ile Berlin Anlaşmasını imzalamayı kabul ederek Ayestafenos Anlaşması ile kazandıklarından daha azına razı olmuştur. Rusya'nın doğuda ilerlemesinin kabul edilmesi veya İngiltere'ye Anadolu'da Rusları durduracak bir arazinin verilmesi konusu Berlin Anlaşması görüşmeleri boyunca Osmanlı Devleti diplomasi en çok meşgul eden konulardan birisi olmuştur. Nihayetinde İngiltere'nin isteği kabul edilerek Rusya'nın muhtemel ilerlemesine karşı İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesine müsaade edilmiştir. Kısaca ehven-i şer seçilmek zorunda kalınmıştır.

Almanya'nın Ortadoğu'da saldırgan politika izlemesi İngiltere'yi Rusya'nın Ortadoğu'da durdurulması politikasını değiştirmeye yöneltmiş ve Almanların Bağdat Demiryolu imtiyazını almaları ve bu demiryolu hattının Basra Körfezi'ne kadar uzatılacak olması Almanlara karşı İngiltere'yi Rusya'ya yaklaştırmıştır.

I. Dünya savaşı Rusya'ya yüzyıllık hayallerini gerçekleştirme şansını vermişken, Tanrı'nın ilahi adaleti denilebilecek Bolşevik Devrimi Osmanlı

⁵³ Mowat, R.C, "Middle East Perspective" (Ortadoğu Perspektifi), s. 24

⁵⁴ Benoy Kumar Sarkar, "The Reshaping of the Middle East"(Ortadoğuyu Şekillendirmek), *The Journal of Race Development*, Vol. 9, No. 4 Apr., 1919, URL: <http://www.jstor.org/stable/29738313>, s. 333

Devleti'nin yardımına koşmuştur. Gerçektende savaş öncesi yapılan anlaşmalarda İstanbul Anlaşması (18 Mart-10 Nisan 1915) ve Sykes-Picot Antlaşması ile Boğazlar ve Anadolu'dan önemli miktarda topraklar Ruslar'a bırakılıyordu.

Bolşevik devrimi Rusya'nın Osmanlı ve Ortadoğu'daki tarihsel amaçlarına ara vermesine neden olmuş fakat II. Dünya savaşı sonrasında tekrar eskiye dönmüştür. Rusya'nın Ortadoğu'da kullanmaya başladığı silah yine din ve azınlıklar olmuştur. Bu kapsamda Ortadoğu'daki tüm Ortodoks din adamları Moskova'ya davet edilmiştir. Burada tamamen Sovyet ve komünizm propagandası yapılmıştır. Yine Sovyet Başpiskoposu Sergius 1945'de başta Kudüs ve Kahire olmak üzere Ortadoğu'daki önemli şehirleri ziyaret etmiştir. Yaklaşık 40000 öğrencinin eğitileceği Ortodoks Okulu inşa edilmiştir. Komünizmin dinlere olan menfi yaklaşımına rağmen, Rusya çıkarları için İslamiyet'i kullanmaktan çekinmemiştir. Akademisyenlere Komünizmin aslında İslamiyete en uygun ideoloji olduğuna dair çalışmalar yaptırılmıştır ve yayınlattırılmıştır. 1941 yılında Rusya'daki Müslümanlar için Müftü seçimine onay vermiş, II. Dünya savaşı hemen sonrasında Müslümanlara hac için izin vermiştir. Tabikî Hac organizasyonu devlet tarafından yapılmakta ve ideolojik propaganda içermekteydi. Yine savaş sonrası Rusya Ortadoğu'ya o zamana kadar görülmeyen bir propaganda başlatmıştır. Bu kapsamda; Komünist kitapları Arapça'ya çevrilmiş, Kahire ve Beyrut'taki Rus elçilikleri İslamiyet konusunda eğitim almış ajanlar tarafından doldurulmuş ve bunlar vasıtasıyla Komünizm hakkında propaganda yapılmıştır⁵⁵.

Soğuk Savaş sırasında SSCB (Rusya)'nin Ortadoğu politikasını, başlıca ideolojisini yaymak, İsrail Arap çatışması, İran ve Türkiye gibi sınırdaş devletlere yönelik politikalar ve ABD ile körfezin kontrolü üzerine rekabet şeklinde sınıflandırılabiliriz. Soğuk savaş dönemi boyunca Rusya ideolojik bir çizgide dış politikasını şekillendirmiş ve bölgede ideolojisini yaymaya çalışmıştır. Rusya Arap İsrail çatışmasında hiçbir tarafın tam olarak üstün gelmesini istememiş olmasına rağmen, Avrupa ve ABD'nin İsrail'e açık desteği nedeniyle bölgedeki etkinliğini arttırmıştır. Rusya Arap İsrail çatışmasında muhtemel Arap zaferinin ABD'nin bölgeye müdahalesine neden olabileceğini göz önünde bulunarak Araplara yardımları sınırlı ölçüde tutmuştur⁵⁶. 1970 ve 1980'li yıllarda Rusya üçüncü dünyaya yardım etme politikası bağlamında özellikle Suriye üzerinden Ortadoğu'da daha etkin olmuştur. Lübnan işgali sırasında Suriye'ye yakın durmuş ve Suriye de bu

⁵⁵ Mowat, R.C, "Middle East Perspective" (Ortadoğu Perspektifi), s. 29-30

⁵⁶ Raymmod A. Hare, "American Interests in the Middle East", s. 2-4

bakımdan Rusya'yı müzakere sürecinin içine dâhil ederek onun bölgede etkin olmasını sağlamıştır.

Rusya'nın Basra Körfezine, Ortadoğu petrollerine ve Hind Okyanusuna inmek maksadıyla Afganistan'ı işgali konjüktör gereği sadece diplomatik tepki dışında Avrupalı Devletlerin müdahalesi ile karşılaşmamış, ancak ABD'nin İslami grupları organize ederek Rusya'nın karşısına çıkarması zaten çöküş sürecine giren Rusya'nın bölge başarılı olamayarak çekilmesine yol açmıştır. İran-İrak savaşında hem İran'a hem de Irak'a eşit mesafede durarak ikisine de silah satma yoluna gitmiş ancak ekonomik anlamda durgunluğa ve çöküş sürecine giren Rusya etkin bir politika yürütememiştir.

Soğuk savaş sonrası oluşan tek dünya düzeninin oluşması Rusya'nın Ortadoğu'daki etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Ancak Rusya'nın gerek BM'deki konumu ve Ortadoğu ülkeleri ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar nedeniyle etkinliğini sürdürme çabası içinde olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisinin başlangıcı bağımsızlığını kazandığı 1770'li yıllarla kadar uzanır. ABD'nin kurucularından B. Franklin ve daha sonra Başkan olan T. Jefferson ve J. Adams kendi dönemlerinde Ortadoğu'nun tek hâkimi olan Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kurmak ve anlaşmalar yapmak arzusuyla girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabalarda tatmin edici bir sonuca ulaşamamıştır. ABD, Osmanlı topraklarıyla ve dolayısıyla Ortadoğu'yla temaslarını 1820'li yıllardan itibaren misyonerlik çalışmaları ile başlatmıştır⁵⁷.

XX. yüzyılın başlangıcında bölgede petrolün varlığının fark edilmesiyle ve buna paralel olarak Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki petrol ayrıcalıklarından pay kapma yarışına dâhil olmalarıyla ABD giderek daha çok bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Ancak ABD'nin bölgeyle askeri olarak bağlantısı İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllara rastlamaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler, İran üzerinden Ortadoğu petrolleri ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusuna; Türkiye üzerinden Boğazlar ve Ege Denizi vasıtasıyla Akdeniz ve yine Yunanistan üzerinden Akdeniz'e doğru üç ana koldan yayılma çabalarına girişmiştir. Bu durumda hiçbir şey yapamayacağını anlayan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın Batı savunması için önemini belirterek bu iki ülkeye kendisinin yardım

⁵⁷ Mehmet Kocaoğlu, "Uluslararası İlişkiler Açısından Ortadoğu", Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 98

yapamayacağını ve ABD'nin ekonomik ve askerî yardım yapmak zorunda olduğunu belirtmiş ve bunu 1947'de ABD'den talep etmiştir. ABD, İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve Sovyet yayılmasını önlemek üzere Mayıs 1947'den itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yardıma başlamasıyla resmen Ortadoğu politikasına girmiştir. ABD'nin Ortadoğu girişimi Sovyetlerin tepkisine yol açmıştır. Buna rağmen ABD Marshall Planı'nı kabul ederek yardımlarını bir program çerçevesinde geliştirerek sürdürmüştür⁵⁸.

Ortadoğu bölgesi, başta petrole ilişkin çıkarlar olmak üzere genel olarak ekonomik çıkarların kesiştiği bir coğrafya olmakla birlikte, aynı zamanda stratejik açıdan da önemli bir bölgedir. Dolayısıyla ABD, Batı'nın çıkarlarını tehdit eden bir gücün bölgeyi denetimine veya hegemonyası altına almasını önlemeye çalışmaktadır. Bu bakımdan Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük kaygılarından biri Sovyet yayılmacılığı ve Komünist ideolojinin yayılması olmuştur. Ortadoğu açısından bakıldığında ise stratejik açıdan önemli olan bu bölgede güçlü Sovyet varlığı, Ortadoğu petrolünün kontrolünün bu devlete geçmesine neden olabilir, özgür dünyanın ekonomisi dağılılabirdi. Soğuk Savaş boyunca gerek jeo-stratejik düzeyde olsun gerekse ideolojik düzeyde; Amerikan Sovyet çekişmesi Ortadoğu'da oldukça yoğun bir şekilde hissedilmiştir⁵⁹.

1956 yılındaki Süveyş Krizi ABD'nin bu bölgeyle ilgili politikasına yeni bir boyut getirmiştir. Sovyetlerin bölgedeki nüfuzunun artması nedeniyle, İngiltere'nin önderliği ve ABD'nin desteği ile bir tür Ortadoğu Savunma Örgütü'nün kurulmasına ilişkin planlar hayata geçirilmiştir. Bunun yanı sıra, Başkan Eisenhower da, komünizmle yönetilen herhangi bir devlet tarafından saldırıya uğrayacak herhangi bir Ortadoğu devletinin, askeri güç kullanımı ve bu kapsamda, bölgedeki ülkelere verilebilecek askeri yardım da dâhil olmak üzere her şekilde ABD tarafından savunulacağını beyan etmiştir. Eisenhower Doktrini olarak adlandırılan politika 1970'lere kadar devam etmiştir⁶⁰. 1969'da açıklanan ve Nixon Doktrini olarak bilinen yeni doktrin, ABD'nin bölgeye doğrudan müdahalesi yerine Ortadoğu ülkelerine artan şekilde askeri ve ekonomik yardım yapılması esasına dayanıyordu. Nixon

⁵⁸ Mahmut Sami Aldur, "58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası", s. 23

⁵⁹ Tuğçe Ersoy Öztürk, "ABD'nin "Yumuşak Güç" Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası", <http://kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf>

⁶⁰ Salim Yağub, "Contesting Arabism: The Eisenhower Doctrine And The Arab Middle East 1956-1959" (Arapçılığa İtiraz: Eisenhower Doktrini ve Arap Ortadoğu 1956-1959), <http://www.social-sciences-and-humanities.com/PDF/contesting-arabism.pdf>, s. 111-114

Doktrinine göre ABD, Ortadoğu bölgesinin Sovyet tehdidine karşı savunulmasında önemli rol oynayacağı düşünülen İran ve Suudi Arabistan'a olağanüstü önem vermektedir. Bu plan uyarınca ABD, bu devletlere 1979 yılına kadar daha fazla sayıda silah satmaya devam etmiştir⁶¹.

1970'li yılların başında ABD için bölgenin önemi, patlak veren petrol krizi ile bir kez daha anlaşılmıştır. 1973 ve 1974'deki petrol krizlerinden sonra kısa bir süre ABD'de, Arap petrol sahalarını güç kullanarak ele geçirme senaryosu konuşulmaya başlanmıştır. Fakat 1970'lerde ABD'nin Körfez bölgesinde ciddi bir askeri varlığı yoktu ve bölge petrolünü güç kullanarak kontrol altına alma bu açıdan bir hayaldi. 1979 yılında İran'daki İslam Devrimi ve aynı yıl Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, ABD'nin bölgeye daha fazla müdahale etmesini gerektirdi, çünkü bu iki gelişme bölgedeki güç dengesini Sovyetler Birliği'nin lehine değiştiriyordu. Bunun ardından, ABD bölgedeki politikasını değiştirdi ve Ortadoğu'da enerji güvenliğine herhangi bir tehdit söz konusu olduğunda Amerikan askeri müdahalesi içeren Carter Doktrinini 1980 yılında benimsedi⁶².

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hemen hemen her ABD Başkanı, Ortadoğu'nun ve Körfez'in ABD için hem ekonomik, hem siyasal, hem de stratejik olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda Truman, Eisenhower, Nixon, Carter, Reagan, Bush, Clinton ve sonrasında ikinci Bush ile Obama Doktrinleri ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik doğrudan veya dolaylı askeri müdahalelerinin somut ifadeleri olmuştur.

Soğuk Savaş'tan sonra SSCB'nin Ortadoğu'daki tehdidinin ortadan kalmasıyla George Bush döneminde ABD Ortadoğu'da düzenin sağlanması doğrultuda politika takip etmiştir. Bu kapsamda İsrail ve Filistin sorunun çözümüne yönelik girişimlerini artırırken diğer taraftan, İran-İrak Savaşı'nda İran'a karşı Batı tarafından desteklenerek önemli bir askeri güce sahip olan Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgaline karşı müdahalede bulunmuştur. Özellikle Kuveyt'in işgali bölgenin barış ve güvenliği dışında ABD'nin çıkarlarını doğrudan tehdit etmiştir⁶³. Şöyle ki; bu işgale göz yumulsaydı, Irak dünya petrol rezervlerinin %20'sine sahip olacak böyle bir durum, hem

⁶¹ David Telson, "The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf: A Study of the Nixon Doctrine and its Impact on the Persian Gulf" "(Güvenliğin Takibi ve Basra Körfezi Militarizasyonu: Nixon Doktrini ve Basra Körfezi üzerindeki etkisi üzerine bir çalışma) <http://history.rutgers.edu/honors-papers-2011/274-the-pursuit-of-security/file>, s.1-4

⁶² David Telson, "The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf... s. 4, 51

⁶³ Joe Stork, "New Enemies for a New World Order"(Yeni Dünya Düzeni İçin Yeni Düşmanlar), *Middle East Report*, No. 176 (May/June 1992) s. 28-34

petrolün dünya piyasalarına kesintisiz akışını risk altına sokacak, hem de bölgede ABD'ye düşman hegemon bir gücün ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu nedenle ABD, Ortadoğu'yu denetimi altına almak için oluşturduğu koalisyonla Irak'a müdahalede bulundu.

ABD özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra; İsrail'in güvenliği, bölgedeki ABD çıkarlarının bir başka devlet tarafından tehdit edilmemesi, petrolün uluslararası piyasalara sürekli ve makul fiyattan akışının sağlanması konusundaki hayati çıkarlarını koruma adına rakipsiz kalmıştır. Bölgede güvenliği sağlamak için Kuveyt, Bahreyn ve Katar'a üsler inşa ederek buralara ABD askeri ve malzemesi konuşlandırmıştır⁶⁴.

George Bush döneminden sonra görevi devralan ve 8 yıl boyunca görev yapan Bill Clinton döneminde, artık muhtemel bir Sovyet veya büyük gücün karşı müdahalesi endişesi taşımayan ABD, Ortadoğu'da İran ve Irak'a karşı Mayıs 1993'de-ikili çevreleme (dual containment) stratejisini benimsedi. ABD'nin ikili çevreleme politikasının temelini, İran ve Irak'ı birbirlerine, diğer Ortadoğu ülkelerine ve bölgedeki Amerikan çıkarlarına karşı zayıf tutma çabası oluşturmaktadır. ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığı da, bu stratejinin gerçekleştirilebilmesinin en önemli gereksinimi olarak görülmüştür⁶⁵.

11 Eylül'ün ardından ABD'nin düşmanı olarak tanımlanan devletin herhangi bir saldırısından önce, saldırıyı (pre-emptive-önleyici) ve rejimini değiştirmeyi öngören Bush doktrinini uygulamaya başladı. Doktrin, Eylül 2002'de açıklanan Ulusal Güvenlik Stratejisi ile somutlaştırıldı. Strateji, teröristlere ve terörizme destek veren devletlere, kitle imha silahları olan ya da kullanma amacı güden ülkelere askeri müdahaleyi öngörüyordu⁶⁶. Bush'un Ulusal Güvenlik Stratejisinin diğer bir hedefi de, özellikle Müslüman ülkeler olmak üzere tüm dünyada demokrasi ve insan haklarını yaymaktı. ABD'nin yeni askeri stratejisinin temel unsuru önceden saldırı ve önleyici savaş kavramlarından oluştu.

---

⁶⁴ David Telson, "The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf...", s.52

⁶⁵ Seyed Mohsen Mirhosseini, "Evolution of dual containment policy (the policy of Clinton's administration - Clinton's doctrine) in the Persian Gulf "(Basra Körfezi'nde ikili çevreleme politikasının evrimi), Global Advanced Research Journal of History, Political Science and International Relations Vol. 2(3) October 2013, s. 35-39

⁶⁶ Robert J. Delahunty, John Yoo, "The "Bush Doctrine: Can Preventive War Be Justified?" (Bush Doktrini: Önleyici Savaş Haklı Olabilir mi?) Harvard Journal of Law & Public Policy, Volume 32, Number 3, Summer 2009, s. 844-849

ABD, bu strateji doğrultusunda, 11 Eylül 2001 tarihli terör olayının asıl sorumlusu olarak gördüğü Usame Bin Laden'i yakalamak için Afganistan'ı, BM kararlarına rağmen kitle imha silahları bulundurduğu ve Usame Bin Ladin'e destek vererek uluslararası terörizmi körüklediği için Saddam Hüseyin'i yönetimden uzaklaştırmak için Irak'ı işgal etmiştir. İlâveten teröre destek veren ülkeler kapsamına Suriye ve İran'ı dâhil ederek Ortadoğu'yu emelleri doğrultusunda şekillendireceğinin sinyallerini vermişti.

Günümüzde ABD tek hâkim güç olarak kendi gücünü ve hâkimiyetini devam ettirebilmek için dünyanın her yerinde yayılcı bir siyaset gütmekte, bu siyasetinin en önemli uygulama merkezi olarak hiç kuşkusuz Ortadoğu bölgesini görmektedir. ABD'nin 2025 yılında petrol ithalatının⁶⁷ üçte ikisini Ortadoğu ülkelerinden karşılayacağı göz önüne alındığında Ortadoğu bölgesine hâkim olmak enerjiye olan ihtiyacı kapsamında bir zorunluluktur⁶⁸. Ayrıca Ortadoğu'nun jeostratejik konumu ABD'ye, küresel güç olma yolunda ilerleyen Çin ve Hindistan'ı kontrol edebilme, Rusya'nın muhtemel yayılmasını sınırlama imkânını vermektedir.

Halkının ve özellikle yöneticilerinin önemli bir kısmı Evangelik Hristiyan⁶⁹ olan ABD'nin Ortadoğu politikasına dini inançlar da etki etmektedir. Evangelikler mevcut medya gücü ile ABD'nin gerek siyaset adamları gerekse toplumu üzerinde oldukça büyük etkiler yaratmakta, daha da önemlisi, Evangelikler, ABD bünyesindeki Yahudi sempatic olmayan grup ve kişilerin ülke yönetimine katılmasını engellemektedirler. Dünya üzerinde kendilerinin dışında önceden haber verilmiş alametleri gerçekleştirebilecek medeniyetin olmadığına inanmakta ve bu doğrultuda yaptıkları her şeyi mubah olarak görmektedirler. Geçmişte ve günümüzde ABD başkanları bu prensipleri dış politikalarının temelini koymuşlardır. Irak'ın işgalinde bizzat dönemin ABD başkanı Bush tarafından bahse konu

⁶⁷ ABD, 2011 yılında toplam petrol ithalatının %26 (günlük 2.5 milyon varil)'sını Ortadoğu'dan sağlamaktadır. Paul Rivlin, "Will China replace the U.S. in the Middle East? (Çin Ortadoğu'da ABD'yi Değiştirebilir mi?)" http://www.dayan.org/sites/default/files/Iqtisadi%202014/Iqtisadi_Eng_Rivlin_US_China_25032014.pdf, s.2

⁶⁸ Nasser Momayezi, "Oil, the Middle East and U.S. National Security"(Ortadoğu'da Petrol ve ABD'nin Ulusal Güvenliği) International Journal of Humanities and Social Science Vol. 1 No. 10; August 2011, s. 1

⁶⁹ Evangelikleri diğer Hristiyanlardan ayıran özelliklerin başında Mesih'in dünyaya ikinci kez gelişiyile ilgili fikirler yer almaktadır. Bu fikirler doğrultusunda Mesih'in dünyaya gelişi tamamlayıcı birkaç alametle gerçekleşecektir. Bu alametler: Yahudilerin Filistin'e geri dönmesi, İsrail Devleti'nin kurulması, İsrailoğulları dâhil dünyanın tüm uluslarına İncil'in vaaz edilmesi; şeklinde sıralanmaktadır. Davut Kılıç, "Ortadoğu'nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", s. 76

politika "...kendisinin özel olarak görevlendirildiği ve işgalin yeni bir Haçlı Seferi olduğu..." şeklinde belirtilerek açıkça ortaya konmuştur⁷⁰.

ABD için Ortadoğu hiç kuşkusuz yakın ve uzak gelecekte de önemini koruyacak ve bölge üzerindeki hakimiyetini doğrudan ve/veya dolaylı müdahaleler ile sürdürmeye çalışacaktır.

Ortadoğu Politikalarının Uygulanmasında Kullanılan Vasıtalar

Milliyetçilik ve Azınlıklar

Tarih boyunca gerek Avrupa devletlerinin gerekse ABD'nin Ortadoğu politikalarında milliyetçiliği teşvik ederek azınlıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları sıkça görülmüştür.

XVIII yüzyılın başlarında Ruslar Güney Kafkasya'ya kolayca inmek maksadıyla Ermenilerle ilgilenmeye başlamış, Ermenilere Ararat Krallığının kurulmasını vaad ederek onları Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah olarak kullanmak istemiştir. Takip eden yıllar boyunca Ermeniler Rusya'ya ilave İngiltere ve Amerika tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.

Osmanlı sınırları içerisinde yaklaşık olarak dört yüzyıl boyunca yaşamlarını sürdüren ve "Kavm -i Necip" olarak itibar gören Araplar, Avrupa devletlerinin azınlık politikalarında kullanmış olduğu milletlerden bir diğeridir. I. Dünya savaşı sürecince bağımsızlık vaadi ile kullanılan Araplar savaş sonrasında ne bağımsızlıklarına kavuşabilmiş ne de barış ve huzuru bulabilmiştir. I. Dünya savaşındaki yanlış seçimlerinin bugün yaşadıklarının nedeni olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İngiltere I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Ortadoğu'da Arapların yanında Kürtleri de etkin olarak kullanmışlardır. Günümüzde de Kürtler benzer şekilde ABD tarafından kullanılmaktadır. ABD, Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı düzenlediği harekâtı desteklemek için Kuzey Irak'ta bulunan Kürtler ayaklandırmıştır. ABD, takip eden zamanda ve II: Körfez Savaşı'nda Irak'ta rejime karşı olan toplulukların arkasında olmuş ve Saddam yönetimine son vermeyi amaçlayan politikaları doğrultusunda Kuzey Irak'taki Kürt gruplarını desteklemiştir.

Küresel güçlerin Ortadoğu politikalarının en değişmez vasıtası tarih boyunca azınlıklar ve milliyetçilik olmuştur. Konjektöre göre kullanım yoğunluğu değişmekle birlikte Araplar ve Araplar arasındaki mezhepsel

---

⁷⁰ Y. Ismael Tareq and Glenn E. Perry, "Toward A Framework For Analysis, The International Relations of the Contemporary Middle East"(Çağdaş Ortadoğu'nun Uluslararası İlişkilerinin Analizine Bir Çerçeve), s. 9

farklılıkları, Kürtler ve Ermeniler değişmez piyonlar her zaman Ortadoğu satrancında yerlerini almışlardır.

Yönetime Müzahir Hükümetlerin Geçirilmesi

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa devletlerinin, günümüzde ise ABD'nin bölge ülkelerinde kendilerine müzahir hükümetlerin başa geçmesi için müdahalelerde buldukları bilinmektedir. I. Dünya Savaşı hemen sonrasında savaşın galip devletleri Osmanlı Devletinde politikalarını etkinlik yürütebilecekleri hükümetleri iş başına geçirmiş, en ufak itiraz veya farklı uygulamalarda hükümetleri değiştirmiş hatta başkenti dahi işgal etmişlerdir. Destekledikleri İstanbul hükümetlerinin karşısındaki daha demokratik ve evrensel prensiplere uygun halkın temsilcilerinden kurulan Ankara hükümetini ortadan kaldırmak için her türlü çabayı göstermişlerdir. Benzer şekilde Ortadoğuda da manda rejimi adı altında kendilerine müzahir hükümetleri başa geçirmiş ve onları desteklemişlerdir.

ABD soğuk savaş sonrası Kadife, Turuncu ve Gül Devrimleri adıyla eski komünist ülkelerdeki toplumsal hareketleri yönlendirerek rejim değişikliğini içeren müdahalelerde bulunarak kendine yakın hükümetlerin başa geçmesini sağlamıştır. Ortadoğu'da ise aynı girişim Arap Baharı adıyla yapılmış, ancak bu süreç mevcut kaotik düzeni daha da ağırlaştırmıştır.

Demokratik yönetimlerin başta olmaması gerekçe gösterilerek Tunus, Libya, Mısır, Irak, Yemen ve Suriye'de başlatılan ve desteklenen isyanların, Suudi Arabistan ve Ürdün'de meydana gelmemesi bu ülkelerin demokratik ülkeler olduğundan kaynaklanmadığı aşikârdır. Benzer şekilde Mısır'da demokratik kıstaslarla seçilen hükümet ve onun başkanının askeri darbe ile devrilmiş olmasına rağmen, yeni askeri rejimin süratle ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından tanınması ve desteklenmesi hangi evrensel değerlerle olursa oluşsun büyük devletlerin politikalarını takip etmeyecek hükümetlerin yaşamasının bu coğrafya açısından gerçekçi olmayacağı sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Benzer Stratejilerin Uygulanması

XIX. ve XX. yüzyılın ilk yarısında dünyanın en önemli sömürge imparatorluğunu kuran İngiltere'nin sömürgelerine giden ulaştırma yollarını kontrol altına almayı içeren bir strateji takip ettiği görülmektedir. Bu kapsamda, en önemli sömürgesi olan Hindistan'a ulaşan stratejik ulaştırma yollarının kesişim noktası Ortadoğu, hayati öneme haiz bölge olarak öne çıkmıştır. İngiltere tarihi süreç içinde sistematik olarak bu bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmış bu bağlamda ilk olarak Cebelitarık Boğazında hâkimiyet

sağlamıştır. Müteakiben İngiltere doğuya doğru ilerleyip Malta'yı işgal ederek Doğu Akdeniz'e ulaşmada önemli bir çıkış arazisini ele geçirmiştir. Takiben Doğu Akdeniz'de stratejik konuma sahip olan Kıbrıs adasını Osmanlı Devleti'nden almış ve Mısır'ı işgal etmiştir. Akabinde I. Dünya Savaşı daha başlamadan Osmanlı egemenliği altında bulunan Arap yarımadası İngilizler tarafından tamamen kontrol altına alınmıştır. I. Dünya savaşıdan sonra ise Ortadoğu'daki tek hâkim ülke durumuna gelmiştir.

Günümüzün tek süper gücü ABD'de Cebelitarık Boğazı'ndan başlayıp Hindistan, Japonya ve Güney Kore'ye uzanan hattı ele ettiği askeri üsler, askeri ve ekonomik yardımlar vasıtasıyla kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Diğer bir taraftan, İngiltere'nin, geçmişte Mezopotamya'yı işgal ettiği gibi bugün de ABD'nin yine aynı bölgeyi işgal etmesi gelecekte muhtemel işgal edilebilecek yerler konusunda önemli işaretler vermektedir. Gerçekten de 200 yıl bölge üzerinde hâkimiyet kuran İngiltere'nin başarılı emperyalist politikasının ABD tarafından takip edilmesi kadar doğal sonuç görülmemektedir.

Ekonomik Yardım:

Takip edilen en temel emperyalist politikalarından birisi, bölge ülkelerin ekonomik olarak dışa bağımlı hale getirilmesi olmuştur. Bu sayede ekonomik faaliyetler üzerinde denetim kurularak ülke politikalarının yönlendirilmesi mümkün olabilmıştır. Başlangıçta tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi insiyatifi ile Avrupa'nın siyasi bütünlüğünü bozmak maksadıyla verilen imtiyazlar zaman içinde devletin yabancı hükümet ve bankerlerinin eline düşmesine neden olmuştur. Kırım savaşı içinde savaş giderlerini karşılamak için 1854 tarihinde alınan ilk borcu, kontrolsüz olarak diğerleri takip etmiş, nihayetinde sadece 22 yıl sonra Osmanlı maliyesi alınan borçları ödeyemeyecek hale gelmiştir. Takiben borçların ödenmesini sağlamak için kurulan Duyun-ı Umumiye ise Osmanlı Devletinin ekonomik egemenliğini sonlandırmıştır. Nitekim Avrupalı Devletler kazanmış oldukları ekonomik hegemonyayı muhafaza etmek maksadıyla, I. Dünya savaşı öncesi kaldırılan kapitülasyonları tekrar yürürlüğe koymuş, Lozan Barış görüşmelerinde ise kapitülasyonları muhafaza etmek için adeta savaşmışlardır. Günümüzde de ekonomik yardım ABD'nin politikalarını destekleyecek şekilde Dünya Bankası ve IMF vasıtasıyla bölge ülkelerinde yürütülmektedir.

Evrensel Değerler

XX. yüzyılda Avrupa Devletleri ile ABD'nin Ortadoğu üzerinde yürüttükleri politikaların ortak paydası ulvi ve evrensel değerlerin

kullanılması olmuştur. Her iki taraf bölgeye özgürlük, bağımsızlık, demokrasi ve insan hakları gibi bütün dünya tarafından kabul gören değerleri getirmek amacı güttüklerini söylemişlerdir. Avrupalı devletler, Birinci Dünya Savaşı'nda ve savaş sonrasında bölgede yaşayan etnik grupları Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden kurtarmak ve kendi milli kimliklerine kavuşmalarını sağlamak için geldiklerini öne sürmüştür. Avrupalılar, bölgedeki Kürt, Arap ve Ermeni grupların baskıcı bir yönetim altında yönetildiklerini ve bu grupların kendilerine destek vermeleri halinde buldukları durumdan kurtulacaklarını vaat etmişlerdir. Arapların geri kalmışlığının sebebi olarak Osmanlı Devleti gösterilmeye çalışılmıştır. Savaş sonu vaat edilen özgürlük, barış, insan hakları ve bağımsızlık gibi evrensel hakların verilmesi bir yana bölgenin Osmanlı himayesi altındaki istikrarlı yapısı bozulmuş, günümüzde ise bu durum kaotik bir hal almıştır.

Geçmişte Avrupa devletlerinin izlediği yola benzer bir şekilde günümüzde de ABD'nin, Büyük Ortadoğu Projesi ile özgürlük, insan onuru, bağımsızlık, demokrasi, insan hakları gibi tüm insanlığın kabul etmiş olduğu evrensel değerleri kullandığı gözlemlenmektedir. ABD'nin kamuoyuna yansıttığı politikalar ile gerçek politikaları arasındaki çelişkiyi gün yüzüne çıkaran en önemli gösterge dünyadaki en büyük silah satıcısı olması en büyük alıcısının ise Ortadoğu ülkelerinin olmasıdır.

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD Sonsuz Özgürlük (Operation Freedom Enduring) adıyla Afganistan'ı, Irak'ı Özgürleştirme Harekâtı (Operation Iraqi Freedom) adıyla işgali neticesinde oluşan kaotik ortam aslında harekâtların maksatlarının çok farklı olduğunu bize göstermektedir.

Dünyadaki silah ticaretinin yarısından fazlasını kontrol eden ABD'nin Irak'ı silahsızlandırmaktan bahsetmesi, Irak'ın sahip olduğu kitle imha silahlarının Ortadoğu barışını tehdit ettiği gerekçesiyle askeri harekât düzenlendiğini açıklaması inandırıcılıktan uzaktır. Zira 2003 yılından bu yana yapılan aramalar sonucunda işgal ve savaş sebebi olarak gösterilen herhangi bir kitle imha silahına rastlanılmamıştır. Bugün hem Irak'ın hem de Afganistan'ın geldiği durum işgal öncesi dönemi aratır haldedir. Milyonlarca insan, mülteci haline gelmiş ve yaşamını yitirmiştir.

Büyük Ortadoğu Projesi adı altında Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi kapsamında başlatılan Arap Baharı, Libya, Tunus ve Yemen'i kaosa sürüklemiştir. ABD, temel politikasını demokrasi ve insan haklarını yaymak olarak ifade etmesine rağmen, henüz Ortadoğu'da müdahale ettiği yerlerin hiçbirinde demokrasiye, huzura, refaha ve insan haklarına rastlanmamıştır.

Türkiye'nin Tarihsel Süreçteki Ortadoğu Politikası

I. Dünya Savaşından büyük yenilgi ile ayrılan Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda fiziki varlığı nihayetlenmiş, uğruna maddi ve manevi birçok fedakârlıklar yaptığı Ortadoğu toprakları elinden alınarak Anadolu'da küçük bir alana sıkıştırılmak istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin küllerinden elde avuçta kalan ne varsa ortaya koyarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında doğal olarak Osmanlı Devleti'nden kalan sorunların çözümü ve ulusal bütünlüğünü sağlamaya yönelik politikalar izleyebilmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen izlenen sebatlı politika ile Hatay anayurt topraklarına katılmış, Musul ise İngilizlerin etnik ayrılığı kaşıyarak çıkarmış olduğu Şeyh Sait İsyanı nedeniyle çok istenmesine rağmen alınamamıştır. Kuruluş süresince tam bağımsızlık ve medeni uluslar seviyesine çıkma doğrultusundaki atılımlar nedeniyle daha çok iç işlerle uğraşıldığından Ortadoğu sorunlarının dışında kalma yeğlemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Batı Bloku içinde yer almaya çalışmış dolayısıyla politikalarını bu doğrultuda geliştirmiştir. Bunun sonucu, Türkiye'nin bölgeye yabancılaşması olmuştur. Esasen Osmanlı egemenliğinin menfi hatıraları, Türkiye'nin laik bir yapı kurması, Batının hukuk sistemini kabul etmesi ve Batılı kurumlar içinde yer alma isteği, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devletin olması ve Batı Blokunun ürettiği politikaları takip etmesi, Ortadoğu halkları tarafından olumsuz gelişmeler olarak görülmüştür. Bu gelişmelerin sonucu Türkiye'nin de Ortadoğu ile ilişkileri uzunca yıllar inişli çıkışlı devam etmiştir

Kıbrıs sorununda Batı'dan gerekli desteğin alınması, çok boyutlu dış politika gereğini ortaya çıkarmış neticede Türkiye Ortadoğuya yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda bölge ile ilişkiler nispeten düzelme yoluna girmiştir.

1980'li yılların başlarında meydana gelen isyanla İran'da radikal islami rejimin kurulması, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran-İrak savaşı Türkiye'nin dış politikada önemini arttırmıştır. Gelişen yeni durum muvacehesinde ve özellikle 1983 yılında Turgut Özal hükümetinin iş başına gelmesi ile Türkiye'nin Ortadoğu politikasında radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Özal'a göre, Türkiye Ortadoğu'nun bir parçasıydı ve bu bölgede rol oynaması kaçınılmazdı. Bu kapsamda Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler arttırılmıştır⁷¹.

⁷¹ Kemal Kirişçi, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 162

1989'da Sovyetler Birliğinin dağılması dünyadaki dengeleri alt üst ettiği kadar Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasının başlıca nedeni olan Sovyet tehdidinin ortadan kalkması Türkiye'nin daha esnek ve aktif politika yürütebilmesini sağlamıştır. AB ile ilişkilerin gelişmesi ve dış politika yaklaşımında çatışmacı anlayış yerine işbirliğine dayalı bakışın hâkim olması bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Son yıllarda takip edilen "komşularla sıfır problem" yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen ilişkiler bölge insanının Türkiye hakkındaki olumsuz algısını kökünden değiştirmiştir. Arap halkları arasında Türkiye ve Türk liderleri için büyük bir sempati oluşmuştur. Türkiye'nin işbirliği temelinde karşılıklı bağımlılık yaratarak Ortadoğu ile ilişkileri geliştirmeye yönelik politikası başarılı olmuş, Türkiye bölgede etkin rol oynayan ülkelerden biri durumuna gelmiştir.

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ile stratejik işbirliği tesis edilmesi, Türk-Arap İşbirliği Forumu Çerçeve Anlaşmasının imzalanarak danışma mekanizmasının oluşturulması, Türkiye ile Ürdün, Libya ve Lübnan arasında vizeler kaldırılması gibi gelişmeler bölge ülkeleriyle ilişkileri son on yılda geliştirmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye'nin bölgeye ihracatı on kat, bölgeden ithalatı ise altı kat artmıştır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerdeki canlanma halklar arası kültürel ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir. Son on yılda Ortadoğu'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 1 milyondan 2,5 milyona çıkmıştır. Ayrıca, Türk dizileri Arapça dublajla Arap kanallarında yer almaya başlamış ve Araplar arasında en sevilen diziler olmuşlardır.

Ancak son birkaç yıl içinde Libya, Suriye ve Mısır'da meydana gelen yeni durumlara yönelik uygulanan politikaların "bölgedeki radikal suni grupların desteklenmesi" şeklinde algılanması, ilaveten bu ülkelerdeki desteklenen hükümetlerin yönetimden uzaklaşması ülke ve Ortadoğu halkları nazarındaki olumlu Türkiye algısını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Sonuç

Sahip olduğu jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel önemi nedeniyle tarih boyunca sayısız mücadelelere sahne olan Ortadoğu, günümüzde olduğu gibi gelecekte de birçok devletin sahip olmak isteyeceği önemli bir bölge olma vasfını sürdürecektir. I. Dünya savaşına kadar olan sürede bölge'nin görecelide olsa sahibi olan Osmanlı Devleti bu mücadelenin tam merkezinde bulunmuş, bölgenin kaynaklarını kullanmak şöyle dursun muhafazası için çok fazla bedel ödemiştir. Osmanlı egemenliği sürecinde Ortadoğu mücadelesi Şark Meselesi içinde yer almış, aslında

Ortadoğu Osmanlı Devletinin parçalanmasında esas mücadele alanı olmuştur.

I. Dünya savaşı hemen öncesi bölgedeki zengin enerji kaynaklarının tespit edilmesi sonucunda bölgenin stratejik önemi bir kat daha artmış ve Ortadoğu'da küresel anlamda hâkimiyet kurmak isteyen güçlerin mücadele şekli görülmemiş şekilde şiddetlenmiştir. Neticede tarihin o zamana kadar görmediği büyüklükte meydana gelen savaş ile Ortadoğu'daki hakimiyet ve paylaşım sorunu galip gelen İngiltere ve Fransa lehine çözülmüştür. Osmanlı Devletinin ortadan kaldırılmasıyla oluşan boşluk bu yeni egemen devletler tarafından çıkarlarını korumak maksadıyla etnik farklılıkları kargaşa unsuru olarak kullanacak şekilde çizilen yapay sınırlar içinde oluşturulan sözde devletlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Günümüzde ABD benzer şekilde BOP adı altında Ortadoğu'da büyük değişimleri içeren faaliyetlere girmiştir. Bu değişimlerin bölgesinde güvenlik ve istikrar isteyen ve gelişmesi buna bağlı Türkiye'yi doğrudan etkileyeceği aşikârdır. Bu kapsamda hemen yanı başında meydana gelen bu değişikliğe Türkiye'nin sırtını dönüp görmemezlikten gelmesi güvenliğine doğrudan etki edecektir.

Emperyalist düşüncelerle bölge üzerinde hakimiyet kurmak ve hakimiyeti devam etmek isteyen küresel güçler geçmişte bağımsızlık, milliyetçilik günümüzde ise özgürlük, barış, demokrasi, temel hak ve hürriyetler, insan hakları, küresel terörizm ile mücadele gibi söylemlerle gizlenmeye çalışılmış ve çalışılmaktadır. Tüm yapılan müdahaleler geçmişte Milletler Cemiyeti, günümüzde ise Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla yasallaştırılmaya çalışılmış, bunun mümkün olmaması halinde ise önleyici müdahale gibi yeni hukuki kavram ve kurallar oluşturularak müdahalenin yasallığı sağlanmıştır. İlaveten müdahaleler mümkünse uluslararası kuruluşların desteği alınarak bunun mümkün olmaması halinde ise oluşturulan kuruluşlar ve koalisyonlar vasıtasıyla yapılarak sorumluluklar katılımcılar arasında paylaştırılmıştır.

Geçmişte Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile sonuçlanan zamanın küresel güçlerinin Ortadoğu'daki mücadelesi günümüzde de Türkiye'nin güvenliğine doğrudan etki etmektedir. Ortadoğu'nun belirsizlik ve karışıklık içerisinde bulunması, bir yandan Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve sosyal manada bölge ülkeleri ile ilişkilerinin gelişimine engel olmakta diğer yandan güvenlik endişesi nedeniyle büyük ve güçlü ordu muhafazasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye küresel güçler ve tarihsel ve kültürel bağının bulunduğu Ortadoğu ülkeleri arasında zaman zaman arada kalmış bu durum istenilen seviyede ilişkilerin gelişimi önlemiştir. Özellikle I. Dünya savaşı sonucu kuruluş döneminde Türkiye'nin yönünü batıya çevirmesi Ortadoğu ile

kültürel anlamda büyük ayrılmaya neden olmuş, bu ayrım oluşturulan “Hain Arap” algısı ile desteklenerek kapanamayacak hale gelmiştir. Neticede enerji deposu olan Ortadoğu’dan, binlerce kilometre uzakta olan ülkeler istifade ederken, hemen yanı başımızdaki olanaklardan faydalanılamamıştır.

Türkiye’nin Ortadoğu’dan ayrılığı, ülkelerin dış politik kararlarının büyük ölçüde iki bloklu sistem tarafından şekillendirildiği Soğuk Savaş döneminde uçurum halini almıştır. Ait olunan Batı Bloku’nun Kıbrıs sorunundaki tutumu dış politikada Ortadoğu gerçeğinin fark edilmesine neden olmak ile birlikte yine de etkin olarak bağımsız politika üretildiğini söylemek Soğuk Savaşın nihayetlenmesine kadar güçtür. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve ortaya çıkan çok boyutlu yapı Türkiye’nin salt Batı yanlısı dış politika yaklaşımından “çok boyutlu” bir dış politikaya geçmesine ve bunun neticesinde Ortadoğu’yla da yakın bir ilişki kurmasına imkân tanımıştır.

Türkiye’nin jeostratejik konumuna biancean doğu ile batı arasında köprü olma stratejisinin değiştirilerek sahip olunan jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel güç kullanılarak tansit veya köprü olmak yerine bölgesinde “merkezi güç” olunması son yıllarda hedeflenmiştir. Tarihi süreç içinde küresel güçlerin Ortadoğu politikalarından doğrudan etkilenen Türkiye’nin aktif bir politik strateji seçmesi, “takip edilmesi zorunlu strateji” olarak görülmektedir. Ortadoğuda gerçekleşen geleceğe yönelik büyük pazarlıklarda en küçük ülke dahi bir şekilde yer almaya çalışıyorsa, yanbaşındaki olaylara Türkiye’nin müdahil olmaması kabul edilebilir görülmemektedir. Bu güne kadar müdahil olunmadı da ne kazandık konusu düşünüldüğünde, bölgeye yönelik aktif siyaset yürütülmesinin daha uygun olacağı sonucunu ortaya çıkaracaktır. ABD’nin Irak’ta Kürt oluşumunu desteklemesi, BOP kapsamında Arap Baharı olayları ile başta Ortadoğu olmak üzere tüm İslam dünyasını şekillendirmeye çalışması, radikal islami grupları kullanarak Avrupa’da islamifobi’yi yaygınlaştırması ve medeniyetler çatışmasına yol açabilecek politikayı takip ederken bunlara tepkisiz kalınması veya bağımsız politika üretilmemesi tarihi bir hata olacaktır.

Ancak, bölgede sadece belirli grupların desteklenerek ülkelerin yönetimini değiştirmeye yönelik faaliyetlerin desteklenmesi veya yönetime bir şekilde gelenlere karşı çıkılmasının yani ülke iç olaylarına taraf olunmasının Ortadoğu gibi çok oyunculu coğrafyada ülke güvenliği ve çıkarları açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir. Çünkü Ortadoğu gibi düzensizliğin düzen olduğu coğrafyada mevcut aktörlerden birisinin çıkarılması düzensizliğin oluşturduğu düzenin yıkılmasına neden olabilecektir. Ayrıca yerine gelebilecek yeni yapının meydana getirebileceği

güçlükleri de önceden tahmin edilmesi günümüz koşullarında mümkün görünmemektedir. Irak'ta oluşan parçalı düzen, Suriye'de meydana gelen iç savaş, Mısır'daki askeri darbe ve Libya'daki Kaddafi sonrası durumun Türkiye'ye olan menfi etkisinin daha ne kadar olabileceğini kestirmenin çok güç olması buna örnek olarak gösterilebilir.

Netice itibariyle, Ortadoğu'ya yönelik bağımsız politika yürütülmemesinin ve belirli bir grubu destekleyen taraflı politika yürütülmesinin zararları görülmüş iken gelecekte bölgeye yönelik daha esnek, eşitlikçi, demokrasi değerlerini içeren ve ekonomik ilişkiler merkezli politakalar belirlenip takip edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdelrehim, Neveen Talaat Hassan “*Oil Nationalisation and Managerial Disclosure: The Case of Anglo-Iranian Oil Company 1933-1951*”(Petrol'ün Kamulaştırılması ve Yönetimsel Açıklaması: İngiliz İnan Petrol Şirketi Örneği 1933-1951), The University of York The York Management School A Doctoral Thesis September 2010

Aktaş, Gıyasettin “*19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti*”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2001

Albayrak, Mustafa “*Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bagdat Demiryolu'nun Yapımı*”,<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf>.

Aldur, Mahmut Sami “*58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bölüm Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009

Altuğ, Yılmaz “*Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Ortadoğu Sorunları*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970

Angrist, Michele Penner “*The Making of Middle East Politics*” (*Ortadoğu Politikası Oluşturma*), Politics and Society in the Contemporary Middle East (Çağdaş Ortadoğuda Siyaset ve Toplum), İkinci Baskı, Editör Michele Penner Angrist, Boulder USA 2013

Beaytlı, Aydın “*ABD'nin Irak'ı İşgalinin Bölge Ülkelerine Etkisi*”,KÖKSAV e-bülten, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-abeyatli.pdf.

Buenahora, Jaime “*The Second Millennium*”(İkinci Binyıl), *Politics, Ideology, And Religions in the Middle East*, Editör, Ahmad Kamal, Fairleigh Dickinson University USA May 2010

Bullard, S. R. “*The Middle East, A Political and Economic Survey*”(Ortadoğu. Bir Polştik ve Ekonomik İnceleme), London 1958

Burnett, Eve “*The Ancient Middle East*”(İlk Çağda Ortadoğu), *Politics, Ideology, And Religions in the Middle East*, (Editör, Ahmad Kamal), Fairleigh Dickinson University, USA May 2010

Chirol, Valentine “*The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence*” (*Ortadoğu Sorunu veya Hindistan Savunmasının Bazı Problemleri*), John Murray, London 1903

Cöhce, Salim “*Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler*”, *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 2, 2000

Davutoğlu, Ahmet “*Stratejik Derinlik*”, Küre Yayınları 33. Baskı İstanbul 2009

Delahunty, Robert J. John Yoo, “The “Bush Doctrine: Can Preventive War Be Justified?”(Bush Doktrini: Önleyici Savaş Haklı Olabilir mi?), *Harvard Journal of Law & Public Policy*, Volume 32, Number 3, Summer 2009

Duman, Olcay Özkaya “Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa'nın Ortadoğu Diplomasisi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi VI/11*, 2009

Elibüyük, Mesut “*Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi*”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi I/1 2003

Fromkin, David “*Barışa Son Veren Barış*”, 4.Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2004

Hare, Raymnod A. “*American Interests in the Middle East*”(Amerika'nın Ortadoğu'daki Menfaatleri), The Middle East Istitute Washington, D. C. 1969

Henry, Clement M. Robert Springborg, “*Globalization and the Politics of Development in the Middle East*” (*Globalleşme ve Ortadoğu'daki Politik Gelişme*), Cambridge University Press UK 2001

Hook, Gail Ruth “*Britons in Cyprus, 1878-1914*” (*Kıbrısta İngilizler 1878-1914*) The University of Texas at Austin Doctor Thesis, August 2009

Hurewitz, J. C. “*Diplomacy in the Near and Middle East*”(Yakın ve Ortadoğu'da Diplomasi), Vol.II Newyork 1956

Karaçam, Şenay “*20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Master Tezi, Ankara 2005

Keddie, N. R. “*Is There A Middle East ?*”(Ortadoğu Var mı?), International Journal Middle East Studies 1973

Kılıç, Davut, “*Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 13/1, 2008

Kirişçi, Kemal, “ Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Geleceği”, Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası, Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002

Kocaoğlu, Mehmet “*Uluslararası İlişkiler Açısından Ortadoğu*”, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995

Leslie, Shane, “*Mark Sykes: His Life and Letters*”(Mark Skys Hayatı ve Mektupları), Cassell and Company, Ltd London 1923

Mahan, Alfred Thayer, “*Retrospect and Prospect*” (Geçmiş ve Gelecek) “*Basra The Persian Gulf and International Relations*” (Basra, Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler), Little, Brown, and Company, Boston 1902

Memiş, Ekrem, “*Kaynayan Kazan Ortadoğu*”, Çizgi Kitabevi, Konya 2002

Mirhosseini, Seyed Mohsen, “*Evolution of dual containment policy (the policy of Clinton’s administration - Clinton’s doctrine) in the Persian Gulf*” (“*Basra Körfezi’nde İkili Çevreleme Politikasının Evrimi*), Global Advanced Research Journal of History, Political Science and International Relations Vol. 2(3) October 2013

Momayezi, Nasser, “*Oil, the Middle East and U.S. National Security*”(Ortadoğu’da Petrol ve ABD’nin Ulusal Güvenliği) International Journal of Humanities and Social Science Vol. 1 No. 10; August 2011

Morrison, S. A. (Stanley Andrew), “*Middle East Tensions: Political, Social and Religious*” (Ortadoğuda Tansiyon, Politik, Sosyal ve Dini), Harper & Brothers Publishers New York, 1954

Mowat, R. C, “*Middle East Perspective*” (Ortadoğu Perspektifi), Pitman Publishing Cooperation London, 1958

Nagasawa, Eljl, “*The 1919 Revolution as Seen by an Egyptian Child*”(Bir Mısır Çocuğu’nun gözünden 1919 yılı Devrimi), <https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/14855/1/chichukai0001500870.pdf>.

Ogen, Olukoya, “The Economic Lifeline of British Global Empire: A Reconsideration of the Historical Dynamics Of The Suez Canal, 1869-1956”,http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/ogen_olukoya.pdf.

Ortaylı, İlber, “İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:47:9, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi:24, Ankara 1981

Özdem, Ali Gökçen, Karadağ’ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830–1878), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012

Öztürk, Mustafa, "Ortadoğu (Kavram, Jeopolitik ve Sosyo-ekonomik Durum", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi I/1*, Elazığ 2003

Öztürk, Tuğçe Ersoy, “ABD’nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, <http://kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf>

Paul, Rivlin, “Will China replace the U.S. in the Middle East? (Çin Ortadoğu’da ABD’yi Değiştirebilir mi?) http://www.dayan.org/sites/default/files/Iqtisadi%202014/IqtisadiEngRivlinUS_China_25032014.pdf.

Sarkar, Benoy Kumar, “The Reshaping of the Middle East”(Ortadoğuyu Şekillendirmek), The Journal of Race Development, Vol. 9, No. 4 Apr., 1919, URL: <http://www.jstor.org/stable/29738313>.

Šedivý, Miroslav, “The Diplomatic Background of Austria’s and Prussia’s Military Assistance to the Ottoman Empire in the 1830” (1830’larda Avusturya ve Prusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna Askeri Yardımının Diplomatik Geçmişi), <https://otik.uk.zcu.cz/xmlui/bitstream/handle/11025/11385/Sedivy.pdf?sequence=1>.

Stork, Joe, “New Enemies for a New World Order”(Yeni Dünya Düzeni İçin Yeni Düşmanlar) Middle East Report, No. 176 May June 1992

Tareq, Y. Ismael and Glenn E. Perry, “Toward A Framework For Analysis, The International Relations of the Contemporary Middle East”(Çağdaş Ortadoğu’nun Uluslararası İlişkilerinin Analizine Bir Çerçeve), Editörler Tareq Y. Ismael and Glenn E. Perry, Abingdon, Oxon, 2014

Telson, David, “The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf: A Study of the Nixon Doctrine and its Impact on the Persian Gulf”(Güvenliğin Takibi ve Basra Körfezi Militarizasyonu: Nixon Doktrini ve Basra Körfezi üzerindeki etkisi üzerine bir çalışma) <http://history.rutgers.edu/honors-papers-2011/274-the-pursuit-of-security/file>.

Ünal, Özkan, “Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı – Alman Ekonomik İlişkileri (1856 –1914)” Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009

Venn, Fiona, “A Struggle for Supremacy? Great Britain, the United States and Kuwaiti Oil in the 1930s” (Üstünlük Mücadelesi mi? 1930’larda İngiltere, ABD ve Kuveyt Petrolü) Research Papers No. 2, Department of History, University of Essex Colchester 2000

Yaqub, Salim, “Contesting Arabism: The Eisenhower Doctrine And The Arab Middle East 1956-1959”(Arapçılığa İtiraz: Eisenhower Doktrini vee Arap Ortadoğu 1956-1959), <http://www.social-sciences-and-humanities.com/PDF/contesting-arabism.pdf>.